

Dovilė Tatarėlienė

Socialinis mobilumas posocialistinėse šalyse: tyrimų būklė ir aktualios problemos

Santrauka. *Straipsnio tikslas yra analitinė socialinio mobilumo posocialistinėse šalyse tyrimų apžvalga. Pirmame skirsnyje pristatomos socialinio mobilumo sąvokos ir tyrimų kryptys, aprašomi skirtingais socialinės struktūros modeliais grįsti socialinio mobilumo matavimo būdai. Antrame skirsnyje nušviečiami socialistinio laikotarpio socialinio mobilumo tyrimų bruožai. Toliau socialinio mobilumo tyrimai grupuojami pagal naudojamus klasinius ir neklasinius socialinės struktūros modelius. Trečiame skirsnyje analizuojami tarpklasinio socialinio mobilumo tyrimai, pabrėžiant juose naudojamas klasių schemas bei absoliutaus ir santykinio socialinio mobilumo skyrimo reikalingumą. Ketvirtroje straipsnio dalyje pristatomi tyrimai, besiremiantys statuso pasiekimo modeliu, išryškinant šių tyrimų metodologijos ypatumus ir jų ribotumus. Rečiau pasitaikanti socialinio mobilumo rūšis – subjektyvus socialinio mobilumo – tyrimai aprašomi penktame skirsnyje. Paskutinėje straipsnio dalyje apžvelgiama socialinio mobilumo tyrimų situacija Lietuvoje, pristatomi socialinio mobilumo tyrimai socialistinėje ir posocialistinėje Lietuvoje.*

Pagrindiniai žodžiai: *socialinis mobilumas, tarpklasinio socialinio mobilumo tyrimai, statuso pasiekimo tyrimai, socialinio mobilumo tyrimai Lietuvoje.*

Key words: *social mobility, inter-class social mobility research, status attainment research, research on social mobility in Lithuania.*

Įvadas

Socialinį mobilumą sociologija tiria jau beveik šimtmetį. Tie tyrimai leidžia suprasti, kaip asmenys keičia savo padėtį visuomenėje, kokie veiksniai tam daro įtaką ir kokios aplinkybės padeda pakilti socialinėje struktūroje vienu ar keliais laipteliais aukščiau, lemia turimos padėties išsaugojimą arba praradimą. Šiuolaikinėse moderniose ir pomoderniose visuomenėse deklaruojamas meritokratinis galimybių lygybės principas, kuris skelbia, kad visi asmenys turi turėti lygias socialinio mobilumo galimybes. Tai

reiškia, kad jos neturi priklausyti nuo asmens tėvų ar globotojų socialinės ekonominės kilmės, lyties, tautybės ar kitų nuo jo paties pastangų nepriklausančių veiksnių. Tačiau ar (ir kiek?) realus socialinis mobilumas atitinka šį idealą?

Socialiniu mobilumu jo tyrimų pradininkas Pitirimas Sorokinas vadino „bet kokį individo, socialinio objekto ar vertybės perėjimą iš vienos socialinės pozicijos į kitą“ (Sorokin 1959; 133). Pitirimas Sorokinas išskyrė du pagrindinius socialinio mobilumo tipus – horizontalųjį (judėjimas iš vienos socialinės grupės į kitą nekeičiant vertikalios socialinės pozicijos lygio)

ir vertikalųjį (šis skirstomas į kilimą ir nusileidimą). Daugiau tyrėjų dėmesio sulaukė ir dabar sulaukia vertikalusis socialinis mobilumas.

Socialinis mobilumas yra vienas iš modernėjančių ir modernių visuomenių bruožų – visuomenės modernizacijos sąlygomis socialinis mobilumas didėja (Lippényi et al. 2013). Vykstant modernizacijai, keičiasi ekonomikos struktūra – pramonė nustelbia žemės ūkį, sukurdama daug naujų darbo vietų, žmonės keliasi gyventi į miestus, švietimas atveria visuomenės nariams daugiau galimybių. Kadangi kai kurie sociologai (pvz., Anthony Giddensas) mano, kad sociologija yra mokslas apie modernėjančias ir modernias visuomenes (Giddens 2005), galima teigti, kad socialinis mobilumas turi būti viena iš pagrindinių sociologinių tyrimų temų.

Iš tikrųjų, nuo P. Sorokino laikų socialinio mobilumo tyrimų literatūra tapo jau sunkiai apžvelgiama (pvz., Erikson and Goldthorpe 1992; Ermisch and Francesconi 2002; Breen and Jonsson 2005; Titma and Roots 2006; Blanden 2009; Blanden 2013; Curtis 2015; ir kt.). Žymūs šiuolaikiniai socialinio mobilumo tyrėjai Donald J. Treiman ir Harry B. G. Ganzeboom (2000) šioje literatūroje skiria jau keturias kartas. Skirtumai tarp tyrimų kartų išryškėja, nes laikui bėgant socialinio mobilumo tyrėjai ima tikslinti ankstesnius ir kelti naujus su socialiniu mobilumu susijusius klausimus, tam pasitelkdami tinkamesnius ir platesnės apimties tyrimus bei naujas duomenų apdorojimo technikas.

Pirmosios tyrimų kartos lygmeniu tyrėjai siekia išsiaiškinti, koks (kiekybine prasme) yra socialinis mobilumas tarp skirtingų tam tikros visuomenės narių kartų. Antrosios kartos tyri-

muose pagrindinis dėmesys skiriamas klausimui, kaip statusas yra įgyjamas ir perduodamas iš kartos į kartą, iškeliami švietimo reikšmė statuso pasiekimo procese. Trečiosios kartos socialinio mobilumo tyrimuose grįžtama prie mobilumo lentelių analizių, tačiau tai daroma pasitelkiant naujas statistinės analizės galimybes. Tai leido tyrėjams atskirti mobilumą, kurį lėmė socialinių struktūrų pokyčiai (absoliutų) ir mobilumą, atspindintį skirtingos socialinės kilmės asmenų galimybes (santykinį). Trečiojoje tyrimų kartoje daug dėmesio skiriama lyginamajai socialinio mobilumo analizei, o pagrindiniu šios kartos tyrimu galima laikyti Roberto Eriksono ir Johno Goldthorpe'o *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies* (1992). Ketvirtosios kartos tyrimuose vėl grįžtama prie klausimo, kaip ir kokią įtaką socialinė aplinka daro individų socialinės stratifikacijos pasekmėms, o platesni ir tinkamesni tyrimai ir jų duomenys jau leidžia nustatyti mikro- ir makroaplinkų įtaką. Tačiau pagrindinis ketvirtosios kartos tyrimų bruožas yra antrosios kartos kiekybinių metodų ir trečiosios kartos kokybinių metodų sujungimas (Treiman and Ganzeboom 2000; 124).

Kaip bus parodyta toliau, Lietuvoje socialinio mobilumo tematika yra ganėtinai apleista. Yra labai mažai tyrimų, atskleidžiančių socialinį mobilumą Lietuvoje, o ir esami yra labai fragmentiški, taigi bendro vaizdo apie socialinį mobilumą mūsų visuomenėje nėra (Matulionis 1980, 1983a, 1983b, 1983c, 1985, 1990; Taljūnaitė 1979, 1990; Titma ir Taljūnaitė 1984; Mardosa 1988; Lipnevič 2015). Galima teigti, kad socialinis mobilumas Lietuvoje ligi šiol reikiamai neištirtas netgi pirmos kartos lygiu.

Siekiant šį aktualų reiškinį geriau pažinti ir pakylėti jo tyrimus į aukštesnį lygį, pirmiausia verta išanalizuoti socialinio mobilumo tyrimus kitose šalyse. Šiuo atžvilgiu patys įdomiausi yra socialinio mobilumo tyrimai, kurių objektas – socialinis mobilumas posocialistinėse šalyse. Mat tai yra panašiausi į Lietuvos atvejai – jos turi bendrą valstybinio socializmo praeitį, o iš jo išeidamos susidūrė su tais pačiais sunkumais. Tai buvo politinės sistemos demokratizavimas, radikali ekonomikos pertvarka, integracija į tarptautinę politinę ir ekonominę erdvę (Gudžinskas 2009). Todėl tikėtina, kad socialinio mobilumo reiškiniai šiose šalyse buvo panašūs, o jose jau atlikti tų reiškinų tyrimai nurodo vertingų gairių socialiniam mobilumui posocialistinėje (taigi, šiuolaikinėje) Lietuvoje pažinti. Verta pridurti, kad šie tyrimai itin įdomūs ir gilesniam bendrųjų socialinio mobilumo bruožų pažinimui. Posocialistinė kaita tyrėjams sudaro galimybę stebėti aplinką, artimą natūraliam eksperimentui, nes vienos kartos gyvenamuoju laiku keitėsi politinė sistema, ekonomika, socialinės institucijos, socialinė struktūra, žmonių tikėjimai, gyvenimo strategijos ir vertybinės orientacijos (Matėjų and Lim 1995).

Taigi, šio straipsnio tikslas yra analitinė socialinio mobilumo posocialistinėse šalyse tyrimų apžvalga. Pirmiausia aptariamos pagrindinės socialinio mobilumo aprašymo sąvokos bei sampratos, o toliau nagrinėjami paties socialinio mobilumo posocialistinėse šalyse tyrimai. Kadangi pati posocializmo (ar pokomunizmo) sąvoka yra pagrįsta kontrastu, tai ši apžvalga aprėpia ir socialistinių visuomenių socialinės struktūros ir joms būdingų socialinio mobilumo bruožų koncepcijas.

1. Socialinio mobilumo analizės sąvokos ir tyrimų kryptys

Mokslininkai, tyrinėdami socialinį mobilumą, vartoja paradigmas ir sąvokas, kuriomis remiantis socialinis mobilumas analizuojamas vienu ar kitu požiūriu. Tai ne tik jau minėti vertikalūs ir horizontalūs socialinis mobilumas. Skiriamos mažiausiai dar kelios socialinio mobilumo rūšys. Pirma, skiriamas mobilumas tarp kartų ir socialinis mobilumas kartos viduje (kitaip – karjeros mobilumas). Socialinio mobilumo tarp kartų (kitaip – tarpgeneracinio mobilumo) tyrėjai siekia išsiaiškinti, ar asmens pozicija socialinėje struktūroje pasikeitė, palyginti su jo tėvų šeima (taigi naudojami duomenys apie respondento tėvų šeimos ir jo dabartinę socialinę padėtį). Tiriant socialinį mobilumą kartos viduje (kitaip – intrageneracinis mobilumas) siekiama išsiaiškinti, ar asmens socialinė pozicija pasikeitė nuo, tarkim, darbinės karjeros pradžios iki dabar. Žinoma, gali būti imamas ir kitoks laikotarpis – tai priklauso nuo tyrimo tikslų. Lenkų sociologas Krzysztof Zagórski (1977) teigia, jog socialinis mobilumas yra socialinio mobilumo tarp kartų ir socialinio mobilumo kartos viduje suma (Zagórski 1977; 62).

Toliau skiriamas absoliutus ir santykinis socialinis mobilumas. Santykinis socialinis mobilumas remiasi galimybių lygybe. Jis reiškia, jog individai gali pasiekti tam tikrą vietą visuomenėje, kad ir kokios būtų socialinės kilmės (Curtis 2015). Aukštesnis santykinio mobilumo lygis rodo, jog visuomenėje struktūrinių suvaržymų yra mažiau, žemesnis – priešingai. Esant aukštesniam santykinio mobilumo lygiui individai turi daugiau galimybių pasiekti aukštesnę socialinę padėtį nei jų tėvai, šių

individų socialinė padėtis labiau priklauso nuo jų pačių pastangų „prasimušti“ į aukštesnę visuomenės socialinę poziciją nei nuo jų socialinės ekonominės kilmės. Taigi, visuomenėse, kurių socialinė struktūra grįsta meritokratinio principu, santykinio socialinio mobilumo lygis yra aukštesnis. Absoliutus mobilumas, dar vadinamas struktūriniu mobilumu, reiškia mobilumą dėl pokyčių socialinėje struktūroje, kuriuos savo ruožtu lemia technologiniai ir ekonominiai pokyčiai. Dėl jų tam tikros rūšies socialinių padėčių skaičius mažėja, kitų didėja, atsiranda naujų, anksčiau nebūtų socialinių padėčių. Pavyzdžiai gali būti kadaise pačios gausiausios žemdirbių klasės susitraukimas industrinėse visuomenėse, buržuazijos kaip klasės sunaikinimas „socializmo statybos“ metais ir jos atsikūrimas posocialistinėse visuomenėse. Šiuo atveju individo socialinės padėties pokyčius lemia ne tiek jo pastangos iškilti ar išlaikyti turimą padėtį, kiek nepriklausomai nuo jo pastangų vykstantys visuomenės pokyčiai. Šio tipo socialinio mobilumo matavimas neparodo asmens galimybių pasiekti tam tikrą socialinį sluoksnį (Curtis 2015).

Į socialinį mobilumą dar galima žvelgti iš subjektyvios ir objektyvios perspektyvos. Socialinis mobilumas objektyviai matuojamas, renkant duomenis apie tyrimo dalyvius ir tuomet pagal pasirinktą metodiką vertinant socialinį mobilumą. Vertinant subjektyvų socialinį mobilumą, paties respondento klausama, kaip jis mano, ar jo pozicija visuomenėje pasikeitė, palyginti su jo tėvų šeimos pozicija (tiriant mobilumą tarp kartų) arba jo ankstesne pozicija (tiriant karjeros mobilumą)? Galima klausti, kam to reikia? Atrodytų, objektyvi informacija

yra svarbesnė. Tačiau ne mažiau svarbu, kaip pats asmuo jaučia ir suvokia save visuomenės kontekste. Juolab kad pats žmogus, vertinantis savo socialinę poziciją ir socialinį mobilumą, atsižvelgia ir į mobilumo ypatumus, kurių sociologai kitais būdais ištirti negali (Duru-Bellat and Kieffer 2008).

Socialinis mobilumas gali būti matuojamas keliais skirtingais būdais. Į tai ypač svarbu atkreipti dėmesį, siekiant palyginti šį reiškinį skirtingose šalyse. Skirtingi mobilumo toje pačioje šalyje tuo pačiu laikotarpiu matavimai gali duoti ir skirtingus rezultatus. Ir vienu, ir kitu atveju, lyginant duomenis, būtina atkreipti dėmesį, ar socialinis mobilumas buvo matuojamas pagal tą patį kriterijų.

Vienas dažniausiai naudojamų būdų analizuoti socialinį mobilumą yra *statuso pasiekimo modelis*. Kai kurie autoriai, pavyzdžiui, Jo Blanden (2009), vadina jį socioekonominiu mobilumu. Šiuo atveju siekiama nustatyti asmens socioekonominį statusą ir palyginti jį su tėvų šeimos ekonominiu statusu (dažniausiai lyginamas tėvo ir sūnaus socioekonominis statusas). Pagrindiniai socialinio statuso komponentai yra socialinė kilmė, išsilavinimas, užsiėmimas (ar profesija) ir pajamos (Tufis 2010). Tačiau šie komponentai nėra visiškai vienas nuo kito nepriklausomi: socialinė kilmė gali daryti įtaką geresnio išsilavinimo prieinamumui, geresnis išsilavinimas – užsiėmimui ir pajamoms, profesija gali turėti glaudų ryšį su pajamomis ir t. t.). Mobilumo tyrėjams, besiremiantiems statuso pasiekimo modeliu, rūpi ištirti šių komponentų lyginamąjį svorį skirtingose visuomenėse ir jo pokyčius.

Kitas socialinio mobilumo matavimo būdas remiasi klasių teorija. Matavimas remiantis *klasėmis* į socialinio statuso modelį panašus tuo, kad jame daug dėmesio skiriama užsiėmimui (angl. *occupation*) ir profesijai. Tačiau klasių atveju profesinės grupės yra dar stambiau grupuojamos (Blanden 2009). Šiuo atveju yra tiriamas judėjimas tarp klasių, matuojama, kiek asmenų išeina iš tam tikros klasės ir ateina į tam tikrą klasę. Žinomiausias yra klasiniu socialinės struktūros modeliu pagrįstas tyrimas, kurį atliko R. Erikson ir J. Goldthorpe (1992) – jie lygino mobilumą daugelyje Europos šalių. Tokiu modeliu remiasi ir Richardo Breeno 11 Europos šalių tarpklasinio socialinio mobilumo tyrimas.

Mažiau teoriškai ambicingi tyrėjai socialinį mobilumą matuoja, remdamiesi siauresniais ir lengviau operacionalizuojamais kriterijais. Dažniausiai tai būna pajamos ir išsilavinimas. Kai visuomenės nariai (respondentai) skirstomi pagal gaunamas pajamas, tiriamas *pajamų mobilumas*. Analizuojant karjeros mobilumą per pajamų pokytį, matuojamas to paties asmens pajamų kitimas tam tikrais gyvenimo laikotarpiais. Siekiant išmatuoti tarpgeneracinį mobilumą, lyginamos respondento ir jo tėvų šeimos pajamos. J. Blanden (2009) teigimu, tyrimuose dažniausiai matuojamos vyriškosios linijos pajamos – tėvo ir sūnaus. Tarpgeneracinį socialinį mobilumą matuojant *išsilavinimo pasiekimu*, lyginamas tėvų ir vaikų išsilavinimas. Jis dažniausiai matuojamas metais, kiek asmuo praleido švietimo sistemoje (pvz., Hertz et al. 2007; Hertz et al. 2008).

Nuo pasirinkto socialinės struktūros modelio ir mobilumo matavimo būdo priklauso tas visuminis socialinio mobilumo vaizdas, kurį ga-

liausiai gauname. Pavyzdžiui, „JAV visuomenė atrodo gana nemobili matuojant jos pajamas ir išsilavinimą, tačiau daug mobilesne matuojant socialinį statusą ir klases. Vokietija atvirkščiai – gana mobili pagal pajamas, bet nemobili pagal socialines klases ir išsilavinimą“ (Blanden 2009; 19–20). Taigi, lyginant skirtingų šalių socialinį mobilumą, labai svarbu atkreipti dėmesį, kokių socialinės struktūros modelių (klasiniu ar neklasiniu) jo analizė remiasi ir kaip konkrečiai mobilumas buvo matuojamas.

Socialinio mobilumo tyrimus galima skirstyti pagal įvairius kriterijus, tačiau šiame straipsnyje pasirinktas tyrimų grupavimas pagal tyrime naudojamus socialinės struktūros modelius, kurie skiriami į dvi grupes – klasiniai ir neklasiniai. Toliau analizuojant mobilumo tyrimus posocialistinėse šalyse (apimant ir socialistinį laikotarpį), koncentruojamasi į metodus, kaip matuojamas socialinis mobilumas, koks socialinės struktūros modelis naudojamas ir kokias pagrindines socialinio mobilumo tendencijas atskleidžia tyrimo rezultatai.

2. Socialinis mobilumas socializmo laikotarpiu

Socializmo prototipas ir svarbiausias atvejis buvo Sovietų Sąjunga nuo 1928 iki 1991 metų. Jos ekonominės santvarkos skiriamieji bruožai buvo kolektyvinė valstybinė gamybos priemonių nuosavybė ir centrinis ekonomikos planavimas (Radice 2009). Nors buvo deklaruojamas siekis sukurti visiems lygias galimybes, socializmo visuomenėse susiformavo maža privilegijuota politinio elito grupė. Tai ir buvo vienas iš pagrindinių skirtumų tarp socialistinių ir kapitalistinių valstybių – kad žmogus turėtų

daugiau galimybių socializmo pasaulyje, jam buvo reikalingas politinis kapitalas, o kapitalistiniame – ekonominis kapitalas (Tufis 2010). Planinė (komandinė) ekonomika sumažino socialinius skirtumus, užtikrindama, kad nebūtų nedarbo, o darbo užmokesčio skirtumai būtų smarkiai sumažinti. Sumažėjo socioekonominės kilmės įtaka socialiniam asmens statusui, susilpnėjo išsilavinimo ir užsiėmimo (angl. *occupation*) įtaka pajamoms, o ryšys tarp išsilavinimo ir einamų pareigų tapo stipresnis (Tufis 2010). Kuo dar ypatingas socialinis mobilumas socializmo sąlygomis, kas ir kaip jį tyrė?

Richardas B. Dobsonas savo 1977 metų straipsnyje „Mobilumas ir stratifikacija Sovietų Sąjungoje“ pateikia nepraradusį vertės bendrą socialinės stratifikacijos ir socialinio mobilumo tyrimų Sovietų Sąjungoje vaizdą. Pirmiausia, autorius pateikia keletą Sovietų Sąjungos sociologų darbuose naudotų klasių skirstymo variantų:

- dvi klasės: fizinį darbą dirbančių darbuotojų klasė (pramonės ir žemės ūkio darbininkai bei kolūkiečiai) ir inteligentija (dirbantys ne fizinį darbą);
- trys klasės: pramonės darbininkai, žemdirbiai ir inteligentija;
- keturios klasės: valdančioji arba administracijos klasė, inteligentija, darbininkai ir kolūkių žemdirbiai. Taip pat kiekvieną klasę dar galima skirstyti į subklases pagal darbo, kurį asmenys atlieka, pobūdį.

R. B. Dobsono teigimu, Sovietų Sąjungoje buvo daug bandymų empiriškai tirti socialinį mobilumą, tačiau pagrindinė problema buvo tyrimų fragmentiškumas. Sovietiniai sociologai tyrė tik tam tikras vietas. O jų Sovietų Sąjun-

goje buvo daug, jos buvo labai skirtingos, todėl neįmanoma tokių tyrimų apibendrinti, neatšizvelgiama į tautinės sudėties daugialypumą. Pirmiausia minimi tarpgeneracinio socialinio mobilumo tyrimai Tatarstano kaimo vietovėje, kuriuos atliko Jurijus V. Arutunianas ir jo kolegijos 1968, 1971, 1973 metais. Šie tyrimai buvo atliekami remiantis populiacijos skirstymu į socialines užsiėmimų grupes, kurios buvo rikiuojamos pagal darbo turinį ir funkciją, turinčių tą profesiją vidutinį išsilavinimo lygį, darbo užmokestį ir įtaką sprendimų priėmimui darbo kolektyve. Konkrečiai, buvo išskirtos keturios didelės socialinės užsiėmimų (angl. *social occupational*) grupės: a) administracinis ir kvalifikuotas personalas, b) darbuotojai, neturintys specialaus pasirengimo (angl. *without special training*) – „baltosios apykaklės“, c) mašinų operatoriai (pvz., traktorininkai) ir d) fizinį darbą dirbantys darbuotojai. Toliau buvo skaičiuojami įsiliejimo į tam tikrą grupę ir išėjimo iš jos rodikliai.

Miesto vietovėje, Kazanėje, panašų tarpgeneracinio mobilumo tyrimą atliko Ovsejus I. Škaratanas (1970), naudodamas 1967 metais atliktos apklausos duomenis (Dobson 1977; 307). Daugelis sovietų sociologų teigė, kad Sovietų Sąjungoje tarp kartų reiškiasi socialinio statuso tęstinumas – vaikai dažniau „paveldi“ savo tėvų socialinį statusą. Tačiau tai sociologai vertino ne kaip neigiamą dalyką – socialinio tarpgeneracinio mobilumo stoką, o kaip teigiamą sistemos pasekmę – stabilumo ir stiprėjančios darbininkų klasės išraišką (Dobson 1977; 311).

Pirmąjį reprezentatyvų socialinio mobilumo tyrimą šalies lygmeniu mūsų kaimynėje Lenkijoje atliko jos Centrinė statistikos tarnyba 1972 metais. Tyrime dalyvavo 15–69 metų

respondentai. Šio tyrimo tikslas buvo surinkti tikslią informaciją apie respondentų socialinę ir užimtumo padėtį, išsilavinimą bei gyvenamąją vietą pirmojo įsidarbinimo ir tyrimo atlikimo metu (Zagórski 1977). Taip pat buvo renkami duomenys apie respondentų socioekonominį pagrindą – jų tėvų socialinę ekonominę padėtį ir išsilavinimą tuo metu, kai respondentai pradėjo dirbti. Buvo surinkta ir daug papildomos informacijos: respondentų gimimo data ir vieta, šeimisinis statusas, laikas, kai buvo baigti mokslai, kada pirmą kartą buvo įsidarbinta ir pan.

Taigi, pirmasis socialinio mobilumo tyrimas Lenkijoje taikė daug kriterijų, kuriais buvo siekiama ištirti socialinio mobilumo situaciją šalyje. Tyrimo rezultatai buvo pristatomi remiantis trimis skirtingomis klasifikacijomis¹. Pirmoje (1) buvo skiriamos socioekonominės grupės: „mėlynosios apykaklės“, „baltosios apykaklės“, žemdirbiai ir savarankiškai dirbantys kitur, ir smulkesnės grupės, tokios kaip darbuotojai, dirbantys pagal darbo sutartį (angl. *contract workers*) ir amatininkai. Antroje (2) skirtos socialinės užsiėmimų grupės (angl. *socio-occupational groups*). Jas klasifikuojant, buvo skiriama daugiau nei 20 kategorijų pagal darbo specifiką, pavyzdžiui, techninių sričių specialistai, biuro darbuotojai, prekybos darbuotojai ir pan. Trečiojoje klasifikacijoje (3) skirtos užsiėmimų grupės (angl. *occupational groups*), pavyzdžiui, mokytojai, gydytojai ir pan. Apibendrinamas tyrimo rezultatus, lenkų sociologas K. Zagórski (1977) atkreipė dėmesį į mažėjantį tarpgeneracinį mobilumą iš darbininkų ir žemės ūkio darbininkų klasių į inteligentijos klasę. Taip

pat mažėjo mobilumas iš individualių ūkininkų grupės į darbininkų klasę. K. Zagórskis tai vertino kaip struktūrinių pokyčių pasekmę.

R. B. Dobsonas pažymi, kad sovietų sociologai vengė lyginti mobilumą socialistiniame ir kapitalistiniame pasaulyje. Socialinį mobilumą mokslininkai aiškino visų pirma kaip struktūrinių ekonomikos pasikeitimų pasekmę. Drauge sovietiniai sociologai pripažino, jog svarbus veiksnys mobilumui pasiekti yra išsilavinimas. Tačiau jie teigė, kad pats išsilavinimo prieinamumas socialistiniame pasaulyje yra kitoks nei kapitalistiniame – „<...> Sovietų Sąjungoje išsilavinimo įgijimas yra mažiau susijęs su socialine kilme, o profesijos įgijimas labiau susijęs su išsilavinimo pasiekimu nei Jungtinėse Amerikos Valstijose ar kitose pirmaujančiose Vakarų šalyse“ (Dobson 1977; 313). Tačiau, kalbant apie aukštąjį išsilavinimą, išryškėjo svarbus dalykas – nors išsilavinimas buvo prieinamas visiems, profesijos, pareigos, kurioms eiti buvo reikalingas aukštasis išsilavinimas, nebuvo gerai apmokamos (Roberts et al. 2000).

Taigi, asmeniui, siekusiame aukštojo išsilavinimo, jis turėjo būti vertingas dėl kitų sumetimų, o ne dėl būsimo geresnio atlygio. Dažniausiai aukštąjį mokslą pasiekusiam asmeniui atlygis buvo kultūrinis išprusimas, o ne finansinis atlygis, taigi tikėtina, kad dažniausiai aukštojo išsilavinimo siekdavo vaikai, kilę iš inteligentijos šeimų. Mikko Titma, Nancy Brandon Tuma ir Kadi Roosma (2003) teigia, kad Sovietų Sąjungos visuomenėje, kurioje svarbiausia buvo politinė ideologija ir vyravo

¹ Žr. Zagórski 1977; 65–66.

komandinė ekonomika, asmens išsilavinimas tik iš dalies buvo paties asmens pasiekimas – daugiausia įtakos turėjo valstybės reguliavimas ir struktūriniai pokyčiai.

Posovietinėse visuomenėse socialinio mobilumo suvaržymų pobūdis pasikeitė, todėl tikėtina, kad pakito ir pats socialinis mobilumas. Pirmiausia bus bandoma apžvelgti, kaip socialinis mobilumas tiriamas ir kokie tyrimų rezultatai gaunami remiantis klasiniu socialinės struktūros modeliu.

3. Tarpklasinio socialinio mobilumo tyrimai

Klasinis socialinis mobilumas reiškia perėjimus iš vienos klasės į kitą. Taigi, tokio mobilumo tyrimai remiasi socialinės struktūros modeliu, kuriame pagrindiniais socialinės struktūros vienetais laikomos klasės. Gerai žinomi šio tipo socialinio mobilumo tyrimų pavyzdžiai yra Erikson ir Goldthorpe (1992), Breen (2004), Boguszak (1990). Šiame skirsnyje aptariami tik klasiniais socialinės struktūros modeliais pagrįsti socialinio mobilumo tyrimai posocialistinėse šalyse.

Vienas iš tokių tyrimų – Pedro Abrantes ir Manuel Abrantes (2014) lyginamasis tyrimas, atliktas remiantis 2008–2009 metų Europos socialinio tyrimo (*European Social Survey*), kuris apėmė 22 šalis, duomenimis. Šio tyrimo rezultatai apibendrinami visai 1940–1984 metais gimusiai minėtų šalių aktyviai populiacijai, papildomai atskirai analizuojant 1970–1984 metų kohortą. Kadangi atskirų šalių imtys yra palyginti nedidelės, pirmiausia šalys yra suskirstomos į klasterius: 1) skandinaviską, 2) Vidurio Europos (centrinį), 3) Viduržemio jūros šalių,

4) Jungtinės Karalystės ir Airijos, 5) Rytų šalių. Paskutiniam klasteriui priklauso posocialistinės šalys – Čekija, Estija, Vengrija, Latvija, Lenkija, Slovėnija ir Slovakija. Nors Lietuva 2008–2009 metų Europos socialiniame tyrime dalyvavo, į P. Abranteso ir M. Abrantes tyrimą dėl neiškių priežasčių nebuvo įtraukta.

Klasteriai buvo išskirti, lyginant šalių klasinę struktūrą, gerovės valstybės režimą ir švietimo sistemą. Autoriai teigia, kad kiekybinės klasinės analizės atveju profesija ir klasė dažniausiai laikomos sinonimais. Taigi, jie skiria penkias pagrindines profesines grupes, kurias sinonimiškai vadina klasėmis. Europos socialiniame tyrime naudojamos Tarptautinio profesijų klasifikacijos standarto (*International Standard Classification of Occupations; ISCO*) grupės, atliekant šį tyrimą buvo sujungiamos į stambesnes penkias grupes. Pirmąją (1) klasę sudaro teisės aktų leidėjai, pareigūnai ir valdytojai, kurie yra savininkai (turi nuosavybę) ir / ar yra institucijos valdžioje. Antrai (2) priklauso specialistai ir technikai, kuriems būdingi aukštesnio lygio specializuoti įgūdžiai (angl. *advanced specialised skills*), trečią (3) – tarnautojai ir paslaugų sektoriaus darbuotojai, ketvirtai (4) – kvalifikuoti žemdirbystės darbuotojai, amatininkai ir pramonės operatoriai, penktai (5) – gatvės pardavėjai, valytojai ir kaimo darbininkai. Tačiau tyrimo metodikos aprašyme trūksta informacijos, kuo remiantis profesinės / užsiėmimų grupės yra sujungiamos būtent į tokias penkias klases.

Analizės vienetai šiame tyrime yra individai, o ne namų ūkiai. Siekiant ištirti socialinį mobilumą tarp kartų, lyginamas respondentų užsiėmimas ir išsilavinimas su jų tėvų užsiėmimu ir išsilavinimu, kai respondentams buvo 14 metų.

Siekiant pamatuoti socialinį mobilumą, tradiciškai respondentų charakteristikos lyginamos su jų tėvų charakteristikomis, o lyties aspektu socialinis mobilumas analizuojamas atskirai.

Autoriai pabrėžia, kad svarbu skaičiuoti ne tik absoliutų, bet ir santykinį mobilumą. Kartu jie nurodo, jog, remiantis Europos socialinio tyrimo duomenimis, tokiu atveju būtų susiduriama su problema, nes tiek respondentų, tiek jų tėvų užsiėmimai vertinami skirtingu jų gyvenimo laiku, vadinasi, tokia analizė gali neatspindėti tikros situacijos. Taigi, atliekant šį tyrimą, naudojamos penkios kategorijos, kad būtų kuo mažiau skirtumų tarp respondentų ir jų tėvų gyvenamojo laiko užimtumo struktūrų. Vis dėlto autorių pateiktas pagrindimas kelia abejonių ir panašu, kad jie matuoja tik absoliutų mobilumą. Taigi, tikėtina, jog šio tyrimo rezultatai daugiausia atspindi tik struktūrinius pokyčius. P. Abrantesas ir M. Abrantes taip pat nepaaiškina, kaip savo išskirtas klases jie surikioja hierarchiškai. Vis dėlto iš tyrimo rezultatų aprašymų galime daryti išvadą, kad klasių numeriai atitinka hierarchijos lygį (pirmoji klasė vertinama kaip aukščiausia, penktoji kaip žemiausia). Vėliau tyrimo rezultatuose klasės jau žymimos raidėmis A, B, C, D ir E be jokio papildomo paaiškinimo. Tačiau iš rezultatų pateikimo galima daryti išvadą, kad pirmoji klasė atitinka klasę A, o penktoji – E.

Tyrėjai aptiko, kad 59,2 proc. asmenų priklauso aukštesnei klasei nei jų tėvai. 10,2 proc. iš jų kilimas buvo labai ryškus. 14,1 proc. nusmuko žemiau nei buvo tėvai, o 26,7 proc. išliko toje pačioje pozicijoje. Visuose penkiuose regionuose 1970–1984 metų kohortoje matomas ryškus moterų skaičiaus didėjimas

siekiant išsilavinimo ir dirbant mokamus darbus, tačiau apskritai vyrai dažniau priklauso aukštesnėms socialinėms klasėms nei moterys. Taip pat prieita prie išvados, jog koreliacija tarp išsilavinimo ir klasės stipresnė tarp moterų nei vyrų. Nustatyta, kad moters klasinė priklausomybė stipriau koreliuoja su mamos klasine priklausomybe nei su tėvo. Tačiau nelygybė išlieka, nes moterys, kurios nori studijuoti, dažniau renkasi mažiau apmokamas profesijas (tokias kaip slauga, švietimas ir pan.). Todėl net išsilavinusios moterys dažnai uždirba mažiau nei išsilavinę vyrai. Autorių teigimu, tai gali būti susiklostę istoriškai.

Socialinį mobilumą lyginant pagal šalių klasterius, matyti, kad Viduržemio jūros šalių, skandinaviškajame ir Rytų šalių klasteriuose yra stipresnė koreliacija tarp išsilavinimo lygio ir užsiėmimo pozicijos. Nustatyta, jog socialinės kilmės įtaka respondento išsilavinimui taip pat reikšminga, ypač Viduržemio jūros bei Rytų šalių klasteryje (tačiau autoriai teigia, kad ši įtaka visoje Europoje yra sumažėjusi). Prieita prie išvados, kad socialinis mobilumas yra mažiausias Rytų šalių klasteryje, tačiau jis pradėjo didėti asmenų, gimusių 1970–1984 metais, kurie į darbo rinką atėjo apie 1990 metus, komunistinio režimo pabaigoje.

Taigi, šiame tyrime klasė yra sutapatinama su profesine grupe. Tai neatitinka nei marksistinio, nei (neo)vėberiškojo klasės apibrėžimo, mat tradiciškai klasė nėra tapatinama vien tik su profesija (nors profesija apibrėžiant klases labai svarbi). Marksistiniu požiūriu klasės yra skirstomos pagal santykį su gamybos priemonėmis, lemiamą vaidmenį skiriant išnaudojimui darbo santykiuose. Klases apibrėžiant (neo)

vėberiška, svarbiausias vaidmuo tenka padėtims darbo rinkoje.

Teoriškai labiau reflektuotas yra Li Lui straipsnyje „Lyginamoji tarpgeneracinio mobilumo studija“ (2014) pristatytas tyrimas, kurį atliko grupė kinų ir rusų sociologų. Tyrimas atliktas remiantis 2008 metų apklausos, vykdytos Šanchajuje ir Sankt Peterburge, duomenimis. Autorius pasirinko šias dvi valstybes (Kiniją ir Rusiją) todėl, kad devintojo dešimtmečio pabaigoje socialistinėse valstybėse vyko reformos – Kinijoje reforma buvo vykdoma laipsniškai, o buvusios Sovietų Sąjungos šalys patyrė, anot autoriaus, „šoko terapiją“ (Lui 2014). Remiantis J. Goldthorpe'o klasių schema, buvo išskirtos šešios klasės. Pirmiausia, skiriamos dvi darbuotojų padėtys darbo rinkoje – tai darbuotojai, dirbantys protinį darbą, ir darbuotojai, dirbantys fizinį darbą. Pagal šias padėtis skiriamos šešios klasės:

- Darbuotojai, dirbantys protinį darbą: 1) vadovai (angl. *managers*), 2) profesionalai (angl. *professionals*), 3) rutininiai darbuotojai (angl. *routine workers*).
- Darbuotojai, dirbantys fizinį darbą: 4) kvalifikuoti darbuotojai „mėlynosios apykaklės“ (angl. *professional blue-collar workers*), 5) nekvalifikuoti darbuotojai „mėlynosios apykaklės“ (angl. *nonprofessional blue-collar workers*), 6) žemės ūkio darbuotojai (angl. *agricultural workers*).

Buvo tiriamos dvi kartos – tėvų ir vaikų. Svarbu atkreipti dėmesį, kad klausimyne buvo klausimas „Kas buvo jūsų šeimos maitintojas, kai jums buvo 16 metų?“ Taigi, tėvų kartoje tai galėjo būti ir motina. Tačiau ir šiuo atveju dažniausiai tai buvo tėvas: Rusijoje 66 proc.,

Kinijoje 89 proc. Renkant duomenis apie vaikų kartą, buvo imamas pirmasis respondentų darbas jų darbo karjeroje. Šis sprendimas taip pat yra keistokas: nepaaiškinta, kodėl pasirinktas kriterijus yra respondento pirmasis užsiėmimas, o ne, pavyzdžiui, kaip daugumoje tyrimų – užsiėmimas apklausos metu.

Tyrime taip pat buvo išskirtos trys amžiaus kohortos, kurios skiriasi ne tik amžiumi, bet ir laiku, kada asmuo įžengė į suaugusiųjų gyvenimą. Pirmoji (1) – tai 18–34 metų kohorta, kurios vyriausi respondentai 18 metų sulaukė 1992 metais, antroji (2) 35–50 metų kohorta, kurios atstovai 18 metų sulaukė 1976–1991 metais, ir trečioji (3) kohorta – daugiau kaip 50 metų, kurios nariai 18 metų sulaukė iki 1976 metų.

Autorius daro išvadą, kad absoliutus mobilumas šiuose dviejuose miestuose labai panašus. Šio tyrimo duomenimis, Šanchajuje absoliutus mobilumas į viršų siekia 39,1 proc., Sankt Peterburge – 31,3 proc. Šanchajuje mobilumas žemyn yra 30,6 proc., Sankt Peterburge – 37 proc. Teigiama, jog Šanchajuje reformos pozityviai paveikė jaunas žmones – jiems atsirado daugiau galimybių pasiekti aukštesnes pozicijas visuomenėje. Sankt Peterburge, atvirkščiai, visose trijose kohortose mobilumas aukštyne sumažėjo, o mobilumas žemyn padidėjo. Kalbant apie santykinį mobilumą, Sankt Peterburge 1992 metais aptiktas glaudesnis ryšys tarp kartų ir kartų tęstinumas. Šanchajuje buvo atvirkščiai – reformų metu ryšys tarp kartų sumažėjo (tai reiškia didėjančią tarpgeneracinį socialinį mobilumą).

Šio tyrimo metu, skirstant respondentus į klases, buvo pasinaudota J. Goldthorpe'o klasių sistema. Išskirtos respondentų amžiaus grupės

leidžia nuodugniau pažvelgti į socialinį mobilumą skirtingais valstybių gyvavimo laikotarpiais.

Dar vieną tyrimą, kuriame naudojama Eriksono ir Goldthorpe'o klasių schema (EGP), 2006 metais atliko estų sociologai Mikkas Titma ir Ave Rootsas. Jie tyrė socialinį mobilumą vienos kartos viduje Estijoje, Latvijoje, Baltarusijoje, Rusijoje ir Ukrainoje. Tyrimui pasirinktas laikotarpis – 1991–1998 metai, nes siekta atspindėti asmenų mobilumą pereinamuoju posocialistiniu laikotarpiu. Imti ilgalaikio tyrimo „Kartų keliai“ (*Paths of a Generation*) duomenys. Šios šalys suskirstytos į tris tipus. Pirmo tipo šalys, kaip teigia autoriai, buvo orientuotos į Vakarų ir jose pasikeitimai vyko greitai. Tai Estija ir Latvija. Antram tipui autoriai priskiria Baltarusiją, kur, jų įsitikinimu, išlieka komandinė ekonomika. Trečiajam tipui sociologai priskiria Ukrainą (Charkovas) ir Rusiją (Sverdlovskas).

Pradinis užsiėmimas (1991 metais) ir galutinis užsiėmimas (1997–1999 metais) buvo įvardyti pagal ISCO 88, o tada konvertuoti į modifikuotą Eriksono ir Goldthorpe'o klasių schemą (EGP). EGP schema šiuo atveju yra modifikuota: ji neatitinka nei visos, nei vienos iš sutrumpintų (7, 5 ar 3 klasių) schemas versijų². Šiame tyrime klasės skirstomos taip: pirmoji klasė yra vadovai (angl. *managers*), antroji – aukštesnio lygio profesionalai (angl. *professionals*), trečioji – žemesnio lygio profesionalai (angl. *semi-professionals*), ketvirtoji – rutininio nefizinio darbo darbuotojai, penktoji – kvalifikuoti

fizinį darbą dirbantys darbuotojai, šeštoji – neįkvalifikuoti fizinį darbą dirbantys darbuotojai, septintoji – žemės ūkio darbuotojai.

Respondentų socialiniam karjeros mobilumui nustatyti pasitelktas profesinės karjeros modelis – lyginamos respondento pareigos 1991 ir 1998 metais. 1998 metų užsiėmimas naudojamas kaip priklausomas kintamasis, 1991 metų – nepriklausomas.

Estų sociologai padarė išvadą, kad Latvijoje, Estijoje, Rusijoje ir Ukrainoje 1991–1998 metais beveik dviejų trečdalių respondentų EGP klasinė priklausomybė nepasikeitė, o Baltarusijoje tokių respondentų buvo trys ketvirtadaliai. Kitaip sakant, visi šie respondentai tiriamu laikotarpiu nebuvo socialiai mobilūs. Konkrečiau galime kalbėti apie socialinį mobilumą į viršų ir žemyn. Estijoje, Latvijoje, Rusijoje ir Ukrainoje apie penktadalis respondentų, Baltarusijoje – 15 proc. buvo mobilūs į viršų. 9 proc. Baltarusijos respondentų buvo mobilūs žemyn, o kitose šalyse mobilumą žemyn patyrė 14 proc. respondentų. Autoriai spėja, kad komandinė ekonomika užtikrino didesnę stabilumą, todėl mažiau žmonių pateko į žemesnę sluoksnį. Lytis taip pat vaidina svarbų vaidmenį – vyrai dažniau patyrė mobilumą aukštyn, o moterys – žemyn (vėlgi išskyrus Baltarusiją). Mobilumo aukštyn rodiklis buvo didžiausias Estijos vyrų, o mažiausias Baltarusijos moterų. Didžiausias mobilumas žemyn buvo Rusijos ir Ukrainos moterų.

Taip pat buvo tiriama, kokie veiksniai palengvina socialinį mobilumą. Lytis daro

² Visa ir sutrumpintos EGP klasių schemas pateiktos: Erikson and Goldthorpe 1992; 38–39. Lietuviškas visos ir sutrumpintų EGP schemų vertimas pateiktas: Morkevičius ir Norkus 2012; 104–105.

didelę įtaką socialiniam mobilumui – vyrai turi daugiau galimybių būti socialiai mobilūs į viršų. Nustatyta, kad, siekiant tapti vadovu Baltijos šalyse, ypač svarbūs veiksniai – lytis ir išsilavinimas. Taip pat aptikta, kad respondentai Baltijos šalyse, 1991 metais dirbę pramonės ir statybos sektoriuose, turėjo daugiau galimybių tapti vadovais 1998 metais nei tie, kurie dirbo valstybinėse ar socialinėse organizacijose.

Pažymėtina, kad autoriai, aprašydami tyrimo rezultatus, Baltarusiją ir joje funkcionuojančią komandinę ekonomiką vertina kaip stagnacinę, stovinčią vietoje. Taigi peršasi išvada, kad estų sociologai lėtesnę kaitą vertina kaip kaitos nebuvimą. Susipažįstant su šiuo tyrimu, taip pat kyla klausimas – ar 7 metai nėra per trumpas laiko tarpas spręsti apie karjeros mobilumą?

Apžvelgus šiuos kelis klasinio socialinio mobilumo tyrimus, pirmiausia krinta į akis, kad nė viename iš jų nėra aiškiai aprašoma, kokie perėjimai tarp klasių laikomi socialiniu mobilumu aukštyne, kokie – žemyn. Tyrimuose, kurie remiasi EGP klasių schema, šiuo atveju Lui (2014) ir Titma ir Roots (2006), klasių hierarchiją pačiam skaitytojui, susipažinusiam su originalia EGP schema, suvokti yra gana paprasta. Tačiau pažymėtina, kad visi minėti autoriai supaprastina klasės sąvoką ir asmenis skirsto į klases remdamiesi vien tik jų profesija / užsiėmimu. P. Abrantes ir M. Abrantes (2014) klasę ir profesiją / užsiėmimą laiko netgi sinonimais. Dar viena svarbi problema – absoliutaus ir santykinio socialinio mobilumo skyrimas. Šias dvi mobilumo atmainas aiškiai skiria tik L. Lui (2014). Autoriai, neskiriantys absoliutaus ir santykinio mobilumo, brangiai už tai moka – jų tyrimo rezultatai daugiausia

rodo tik struktūrinius visuomenės pokyčius, o ne „grynojo“ (santykinio) socialinio mobilumo kaitos tendencijas.

Siekiant geriau susipažinti su socialinio mobilumo tyrimų įvairove, toliau bus apžvelgiami tyrimai, besiremiantys neklasinais socialinės struktūros modeliais.

4. Socialinio statuso pasiekimo tyrimai

Dažniausiai taikomas neklasinis socialinio mobilumo modelis yra statuso pasiekimo modelis. Šis socialinės struktūros modelis yra atsiradęs ir dažnai naudojamas amerikietiškoje tradicijoje, o jo pradininkais laikomi Peteris M. Blau ir Otisas D. Duncanas, išleidę veikalą „Amerikos profesinė struktūra“ (*The American Occupational Structure*) (Blau and Duncan 1967). Statuso pasiekimo modelio pradininkai svarbiausiais socialinio statuso siekimo veiksniais laikė išsilavinimą ir profesiją (pagrindinis dėmesys skiriamas tėvo ir (ar) motinos išsilavinimui bei profesijai ir respondento išsilavinimui bei profesinei karjerai). Tyrėjai, naudojantys šį modelį, taip pat siekia išsiaiškinti įvairių veiksnių įtaką socialinio statuso įgijimui ir jo kitimui.

Antai jau minėta P. A. Tufis (2010) skiria keturis socialinio statuso komponentus – tai socialinė ekonominė kilmė, išsilavinimas, užsiėmimas ir pajamos. Ji lygina pasikeitimus tarp socialinio statuso komponentų ryšių posocialistinėse Europos šalių visuomenėse (Čekijoje, Vengrijoje, Lenkijoje ir Rumunijoje) ir JAV. Autorė per tai siekia palyginti šių šalių socialinę stratifikaciją. Ji naudoja 1999 metų Tarptautinio socialinio tyrimo programos nelygybės modulio (*International Social Survey Programme*,

the 1999 Inequality Module) ir Nacionalinės Rumunijos apklausos, vykdytos 1999 metais, duomenis. Skiriamos trys asmenų amžiaus grupės – 18–28 metai, 29–48 metai ir 49 ir daugiau metų. Toks skirstymas į amžiaus grupes pasirinktas manant, kad šių grupių statuso visuomenėje pasiekimas skiriasi dėl skirtingos (skirtingos trukmės) darbinės patirties.

Nors P. A. Tufis tyrimo objektas nėra socialinis mobilumas (tiriami socialinių struktūrų panašumai), autorė tiria kelis svarbius socialiniam mobilumui ryšius – tai socialinės kilmės įtaka išsilavinimui, užsiėmimui ir pajamoms. Socialinės kilmės rodikliai šiuo atveju yra tėvo išsilavinimas, motinos išsilavinimas ir tėvo užsiėmimas. Nustatyta, kad vyriausių respondentų grupėje socialinės kilmės įtaka išsilavinimui Čekijoje ir Vengrijoje yra panaši kaip ir Jungtinėse Amerikos Valstijose. Lenkijoje, palyginti su JAV, socialinės kilmės įtaka išsilavinimui yra mažesnė, o Rumunijoje – didesnė. Jauniausioje grupėje įtaka visur labai panaši. Socialinės kilmės įtaka pajamoms ir užsiėmimui posocialistinėse šalyse, palyginti su JAV, taip pat yra panaši. Taigi, P. A. Tufis daro išvadą, kad posocialistinėse šalyse ir JAV socialinės kilmės įtaka išsilavinimui, pajamoms ir užsiėmimui yra panaši, ypač jauniausioje amžiaus grupėje (tarp asmenų, kurių visa ar beveik visa darbinė patirtis buvo pereinamuoju laikotarpiu).

Meir Yaish ir Roberto Anderseno 2011 metų tyrimas taip pat remiasi statuso pasiekimo modeliu (kitais kartais vadinamu socioekonominiu statusu). Šiame socialinio mobilumo tyrime išskiriamos ir posocialistinės šalys. Tyrėjai naudoja Tarptautinio socialinio tyrimo socialinės nelygybės modulio II ir III bangų

(*ISSP modules on social inequality, waves II and III*) 1992 ir 1999 metų duomenis, tirdami 25–59 metų amžiaus respondentus. Šiuo atveju tiriamas tarpgeneracinis socialinis mobilumas. Į tyrimą įtrauktos ir tokios posocialistinės šalys kaip Čekija, Vengrija, Latvija, Lenkija, Rusija, Slovakija, Slovėnija. Šiame tyrime svarbu tai, kad į jį įtraukti ir keli kontekstiniai rodikliai, kurie yra svarbūs socialinio mobilumo reiškiniai – ekonomikos išsivystymo lygis (išreikštas BVP vienam gyventojui), pajamų nelygybės lygis (išreikštas Gini indeksu), migracijos lygis (išreikštas neto migracijos lygiu 1 000 gyventojų) ir komunistinio režimo patirtis (ar šalis turėjo komunistinę praeitį ar ne).

Šiame tyrime priklausomas kintamasis yra respondento esamo užsiėmimo socioekonominis statusas. Jei respondentas apklausos atlikimo metu nedirbo, buvo imamas jo paskutinis užsiėmimas. ISCO 1968 ir ISCO 1988 užsiėmimų kodams konvertuoti į tarptautinį socioekonominį indeksą (*International Socio Economic Index*) „buvo pasitelkti Ganzeboomo ir Teimano konvertavimo įrankiai (<http://www.fsw.vu.nl/~h.ganzeboom/ismf>)“ (Yaish and Andersen 2011; 530–531). Taip pat konvertuotas ir nepriklausomas kintamasis – tėvo užsiėmimo socioekonominis statusas. Tyrėjai skiria absoliutų mobilumą, o siekdami išskirti ir santykinį socialinį mobilumą, matuoja ryšį tarp respondento ir jo tėvo socioekonominio statuso. Šis ryšys ir yra tyrėjų dėmesio centre (tolesni pristatomi tyrimo rezultatai remiasi šiuo ryšiu, taip siekiant įvertinti santykinį socialinį mobilumą). Tačiau verta atkreipti dėmesį, kad vien tik išmatuojant ryšį tarp tėvo ir respondento socioekonominių statusų nedaug ką galima

pasakyti apie santykinį socialinį mobilumą. Tai ir yra pagrindinis neklasinių socialinio mobilumo tyrimų ribotumas. Klasinio socialinio mobilumo tyrimų didelis pranašumas yra tas, jog sociologai gali išmatuoti santykinį socialinį mobilumą, kuris parodo skirtingos socialinės kilmės asmenų galimybes pereiti į tam tikrą socialinę klasę.

Regresine analize M. Yaish'as ir R. Andersen as aptiko pozityvius statistiškai reikšmingus ryšius tarp respondento tėvo socioekonominio statuso ir respondento socioekonominio statuso. Išsilavinimas socioekonominiam statusui taip pat turi teigiamą įtaką. Kalbant apie kontekstinius rodiklius reikia pasakyti, kad tyrėjai daro tokias išvadas: ekonominis išsivystymas gali paskatinti socialinį mobilumą – turtingesnė visuomenė socialinis mobilumas didesnis. Nustatyta, kad imigracija taip pat turi teigiamą įtaką socialiniam mobilumui. O pajamų nelygėbedarado statistiškai reikšmingo poveikio. Tyrėjai taip pat išsiaiškino, jog tėvo socioekonominio statuso įtaka yra kone du kartus didesnė šalyse, neturinčiose socialistinės praeities. Jeigu skirtumas tarp respondento ir jo tėvo socialinio statuso laikomas tarpgeneracinio socialinio mobilumo matu, posocialistinėse šalyse tarpgeneracinis socialinis mobilumas yra gerokai didesnis.

Anksčiau minėta P. A. Tufis padarė išvadą, kad posocialistinėse šalyse ir JAV socialinės kilmės įtaka išsilavinimui, pajamoms ir užsiėmimui yra panaši. Tokių rezultatų skirtumų galėjo atsirasti ir dėl to, kad lyginamos skirtingos šalys, ir dėl tyrimo metodikos – P. A. Tufis tyrė veiksnius, darančius įtaką atskiriems socialinio statuso komponentams, o M. Yaish'as ir R. An-

dersenas lygino tėvo ir vaiko socioekonominius statusus (o statusas, anot autorių, yra užsiėmimo charakteristika). Taigi, svarbiausia posocialistinių šalių socialinio mobilumo analizei išvada, remiantis šiuo tyrimu, būtų tokia: tarp socialinio mobilumo ir socialistinės praeities yra pozityvus ryšys, o tai rodo, jog posocialistinėse šalyse tarpgeneracinis socialinis mobilumas yra didesnis. Šis tyrimas skiriasi nuo kitų tuo, kad apima kontekstinius rodiklius – siekiama nustatyti, ar jie susiję su šalių socialiniu mobilumu. Taip nustatytas ryšys tarp šalių socialistinės praeities ir socialinio mobilumo.

Statuso pasiekimo modeliu remiasi ir Rusijos mokslininkų Ovsejaus Irmovičiaus Škaratano ir Gordejaus Aleksandrovičiaus Jastrebovo 2012 metais atliktas tyrimas. Šioje studijoje siekiama palyginti socialinį mobilumą skirtingais vienos valstybės – Rusijos – istorijos laikotarpiais, o tam panaudoti kelių skirtingų apklausų duomenys. Tai 1974–1975 ir 1983–1984 metais vykdytų apklausų Tatarstane ir reprezentatyvių visos Rusijos apklausų, vykdytų 1994 ir 2006 metais, duomenys. Tyrėjai teigia, kad visos šios apklausos vykdytos remiantis panašiais metodais, o jų tikslas buvo surinkti patikimą informaciją apie socialinės nelygybės Rusijoje pobūdį ir dinamiką. Tačiau plačiau nesusipažinus su vykdytomis apklausomis neaišku, ar apklausų klausimynų klausimai buvo tokie, kad būtų galima palyginti gautus rezultatus.

Šio tyrimo objektas – socialinis mobilumas kartos viduje (kitai intrageneracinis, karjeros), o analizės vienetas yra individas. Autoriai siekia pamatuoti santykį tarp vertikalaus ir horizontalaus karjeros mobilumo. Vertikalus mobilumas reiškia, kad pasikeičia ne tik asmens užsiėmimas,

bet ir socialinis statusas. Esant horizontaliam socialiniam mobilumui, užsiėmimas pasikeičia, o socialinis statusas lieka tas pats. Buvo sukurtos dvi skalės. Pirmoji skalė apima 100 užsiėmimų grupių: visi užsiėmimai buvo sugrupuoti pagal panašų darbo turinį, sąlygas ir santykį tarp užduočių atlikimo ir organizavimo³.

Antroji skalė apima pagrindinių socialinių struktūrų hierarchiją, į kurią įeina ką tik minėtos užsiėmimų grupės (pagal jų prestižą, socialinę reikšmę ir socialines funkcijas). Pagrindiniai kintamieji yra respondento socialinis ir užsiėmimo statusas apklausos metu, istorinė karta – laikas, kada vyko asmens profesinė socializacija, ir tėvų statuso charakteristikos (socialinė kilmė). Šiame tyrime atskirai analizuojamos abiejų lyčių gyvenimo linijos tokiu principu: tėvas, respondentas (vyras), respondento vyriausiasis sūnus; motina, respondentė, respondentės vyriausioji duktė. Toks pasirinktas matavimas šį tyrimą išskiria iš kitų, nes dažniausiai matuojama tik vyriškoji linija, o šiuo atveju moters linija taip pat yra tiriama.

Autoriai išskiria pagrindines struktūras, kuriose svarbiausias vaidmuo tenka respondento užsiėmimui – nuo užsiėmimo priklausau, į kurią struktūrą respondentas patenka. Sovietinės Rusijos ir posovietinės Rusijos laikotarpiams nustatytos skirtingos struktūrų sistemos, nes posovietiniu laikotarpiu keitėsi įvairios socialinės struktūros, užsiėmimai, taigi sovietinė struktūrų hierarchija šiam laikotarpiui nebetiko (struktūrų ir socialinių statusų hierarchijos sovietinėje ir posovietinėje Rusijoje pateiktos lentelėje).

Vertinant, ar respondentas buvo socialiai mobilus, imamas jo socialinis statusas (tyrime dar įvardijamas profesiniu statusu, socialine pozicija) ir klausama, ar respondentas pakeitė savo socialinį statusą, ar tas socialinio statuso pasikeitimas reiškė perėjimą į kitą socialinę struktūrą. Tačiau autorių sudarytas socialinių statusų sąrašas (apie socialinį statusą sprendžiama pagal užsiėmimą) yra labai panašus į pačias socialines struktūras. Dėl to atsiranda nemažai painiavos, juolab kad autoriai detalčiau nepaaiškina savo išskirtų hierarchijų. Taip pat nepaaiškinta, kokie perėjimai laikomi mobilumu į viršų, o kokie – mobilumu žemyn.

Vėlyvuojų Sovietų Rusijos laikotarpiu vyravo tendencija, kad asmenys iš mažiau kvalifikuoto darbo grupės pakildavo į kvalifikuotesnio darbo grupę, iš fizinio darbo grupės pereinavo į protinio darbo grupę, iš materialių gėrybių gamybos sferos – į paslaugų ir informacijos sferą, iš darbo kaimo vietovėje – į darbą mieste. Vyravo judėjimas iš kaimų į miestus, jaunuoliai galėdavo įgyti išsilavinimą ir dirbti aukštesnio rango darbus nei jų tėvai. Dėl Sovietų Sąjungoje plėtojamų pramonės ir švietimo sistemų 1974–1983 metais sumažėjo procentas žmonių, kurie savo karjerą pradėjo kaip mažai kvalifikuoti darbuotojai. Asmenys, kurie lankė mokyklas mažiau išvystytose teritorijose, dažniau pasilikdavo toje pačioje struktūroje. O. I. Škaratanas ir G. A. Jastrebovas teigia, kad, 1974 metų duomenimis, karjeros mobilumas padidėjo lyginant dvi kartas – 11 proc. respondentų, gimusių iki 1914 metų, tapo profesionalais iki

³ Autoriai pateikia pavyzdį: kvalifikuotą fizinį darbą dirbančių darbuotojų grupė susideda iš elektros mechanikų, elektrikų, automobilių elektrikų, elektros montuotojų ir panašų darbą dirbančių darbuotojų.

Lentelė. **Stratų ir socialinių statusų hierarchijos sovietinėje ir posovietinėje Rusijoje**

Stratos sovietinėje Rusijoje	Stratos posovietinėje Rusijoje
Darbuotojai, dirbantys aukštos kvalifikacijos vadovaujama darba	Verslininkai
Darbuotojai, dirbantys kvalifikuotą ir aukštos kvalifikacijos reikalaujantį protinį darbą, kuriame reikalaujamas aukštasis išsilavinimas	Aukščiausio lygio vadovai ir pareigūnai (angl. <i>Top-level managers and officials</i>)
Darbuotojai, dirbantys kvalifikuotą protinį darbą, kuriame reikalaujamas vidurinis specializuotas išsilavinimas	Vidurinio lygio vadovai (angl. <i>Mid-level managers</i>)
Darbuotojai, dirbantys mažai kvalifikuotą nefizinį darbą (techniniai darbuotojai)	Žemiausio lygio vadovai (angl. <i>Low-level managers</i>)
Darbuotojai „mėlynosios apykaklės“, dirbantys kvalifikuotą ir aukštos kvalifikacijos reikalaujantį darbą	Aukštos kvalifikacijos profesionalai
Darbuotojai „mėlynosios apykaklės“, dirbantys nekvalifikuotą ar mažai kvalifikuotą darbą	Profesionalai, turintys aukštąjį išsilavinimą
Valstiečiai, kolūkių nariai	Darbuotojai, turintys specialųjį vidurinį išsilavinimą
Socialinis statusas sovietinėje Rusijoje	Socialinis statusas posovietinėje Rusijoje
Darbuotojai, dirbantys aukštos kvalifikacijos vadovaujama darba	Verslininkai
Darbuotojai, dirbantys aukštos kvalifikacijos protinį darbą	Aukščiausio ir vidurinio lygio vadovai
Darbuotojai, dirbantys kvalifikuotą protinį darbą, kuriame reikalaujamas aukštasis išsilavinimas	Žemiausio lygio vadovai
Mažų gamybos kolektyvų vadovai	Aukštos kvalifikacijos profesionalai
Darbuotojai, dirbantys kvalifikuotą protinį darbą, kuriame reikalaujamas vidurinis specializuotas išsilavinimas	Profesionalai, turintys aukštąjį išsilavinimą
Dirbantys mažai kvalifikuotą nefizinį darbą (techniniai darbuotojai)	Darbuotojai, turintys specialųjį vidurinį išsilavinimą
Darbuotojai „mėlynosios apykaklės“, dirbantys aukštos kvalifikacijos reikalaujantį darbą	Techniniai darbuotojai (prekybos ir paslaugų srities)
Darbuotojai „mėlynosios apykaklės“, dirbantys kvalifikuotą darbą	Kvalifikuoti ir aukštos kvalifikacijos darbuotojai „mėlynosios apykaklės“
Darbuotojai „mėlynosios apykaklės“, dirbantys nekvalifikuotą ar mažai kvalifikuotą darbą	Nekvalifikuoti ar mažai kvalifikuoti darbuotojai „mėlynosios apykaklės“

Sudaryta pagal Shkaratan and Iastrebov 2012; 32–46.

30 metų, o gimusiųjų po 1944 metų iki 30 metų profesionalais tapo 50 proc. 1983 metais pakeitė užsiėmimą ir socialinę poziciją 90,7 proc. darbuotojų, dirbančių aukštos kvalifikacijos vadovaujama darba, 87,1 proc. smulkių gamybos kolektyvų vadovų, 79,1 proc. darbuotojų, dirbančių aukštos kvalifikacijos protinį darbą. 1983 metais daugiausia (49,4 proc.) kvalifikuotų darbuotojų „mėlynųjų apykaklių“ nepakeitė savo užsiėmimo.

Nors O. I. Škaratanas ir G. A. Jastrebovas teigia, kad tiria karjeros mobilumą, jie pateikia informaciją ir apie tarpgeneracinį mobilumą. Remiantis apklausa, atlikta 1983 metais, 88,2 proc. asmenų, sulaukusių 60 metų, Kazanėje turėjo aukštesnį socialinį statusą nei jų tėvai. 50–59 metų amžiaus kohortoje tokių buvo 82,1 proc., 40–49 metų – 75,4 proc., 30–39 metų – 67 proc. Keičiantis kartoms, silpnėjo ryšys tarp tėvų socialinio statuso ir jų vaikų socialinio statuso – stiprėjo tarpgeneracinis mobilumas. Kuo labiau išvystyta teritorija – miestas, tuo mažiau asmens socialinis statusas priklausė nuo tėvų socialinio statuso.

Kalbant apie posovietinės Rusijos istorinį laikotarpį, remiantis 1994 metų apklausa, iš asmenų, kurie lankė mokyklą kaimo vietovėje ir pradėjo savo darbinę veiklą kaip nekvalifikuoti darbuotojai „mėlynosios apykaklės“, 36,1 proc. liko savo socialiniame sluoksnyje, 26,6 proc. perėjo į kvalifikuotų darbuotojų „mėlynųjų apykaklių“ sluoksnį, 3,2 proc. tapo techniniais darbuotojais, 12,7 proc. – darbuotojais, turinčiais specialųjį vidurinį išsilavinimą, ir 8,9 proc. tapo darbuotojais, kuriems reikalingas aukštasis išsilavinimas. Teigiama, jog karjeros mobilumas mažėjo:

1994 metais 52,8 proc. respondentų nepakeitė savo socialinio statuso (palyginti su statusu darbinės karjeros pradžioje), o 2006 metais šis rodiklis buvo 56,7 proc. Sovietų Rusijoje 1974 metais nepakeitė socialinio statuso 51,3 proc, o 1983 – 54,8 proc. respondentų.

Rusų sociologai teigia, jog po 1990-ųjų metų drastiškai sumažėjo žmonių, dirbančių protinį darbą, iš jų inžinierių, mokslininkų. Ne visi specialistai, kurie buvo reikalingi Sovietų Sąjungoje, rado vietą naujajame pasaulyje – jie turėjo dirbti visai kitus darbus. O štai asmenų, dirbančių kvalifikuotą fizinį darbą, padaugėjo. Respondentų išsilavinimas posovietinėje Rusijoje buvo aukštesnis nei jų tėvų, kurie išsilavinimą įgijo Sovietų Sąjungoje.

Ilgą laiką šeimoje tėvas buvo tas, pagal kurį sprendžiama apie šeimos socialinį statusą. Dabar šis dalykas jau svarstomas ir apie jį diskutuojama. Šis tyrimas parodė, kad nėra didelio skirtumo tarp tėvo ar mamos įtakos vaiko socialiniam ir profesiniam statusui. Aukščiausias socialinio statuso tęstinumo lygis nustatytas profesionalų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, ir kvalifikuotų darbuotojų „mėlynųjų apykaklių“ grupėse.

Tačiau vis dėlto autoriai negalėjo tiksliai palyginti socialinio mobilumo sovietiniu ir posovietiniu laikotarpiais, nes duomenys buvo skirtingų apklausų. Nors šiame tyrime yra ir nemažai teigiamų dalykų, pavyzdžiui, skirtingų stratų hierarchijų abiem laikotarpiais sukūrimas, yra ir šiek tiek painiavos dėl vartojamų sinonimiškų sąvokų gausos, – pavyzdžiui, socialinis statusas dar vadinamas socialine pozicija, socialiniu profesiniu statusu, profesiniu statusu. Taip pat, kaip ir kituose apžvelgtuose tyrimuose, trūksta aiškumo, kaip išvestos socialinių stratų

ir socialinių statusų hierarchijos. Šis tyrimas šiek tiek panašus į klasinio socialinio mobilumo tyrimą, nes skiriamas ne vien socialinis statusas, bet ir stratos. Tačiau tai sunku būtų pavadinti klasėmis (juolab ir patys autoriai taip savo išskirtų stratų nevadina), nes stratos išskiriamos remiantis tik respondento užsiėmimu. Nenuostabu, kad autoriai negali palyginti savo gautų duomenų – kaip patys teigia, sovietinės Rusijos apklausų duomenys yra labai riboti, todėl, atliekant tyrimą, reikėjo koncentruotis ne tik į tyrimo tikslus, bet ir į apklausų duomenų sukuriamas galimybes ir ribotumus.

Nors neklasiniuose socialinio mobilumo tyrimuose dažniausiai naudojamas statuso pasiekimo modelis, galima rasti ir kitokiais kriterijais grįstų tyrimų. Vienas iš pavyzdžių yra Tomo Hertzo, Mieke Meurs ir Sibel Selcuk 2008 metais atliktas tarpgeneracinio socialinio mobilumo tyrimas, kuris remiasi išsilavinimo modeliu. Šiuo tyrimu siekta nustatyti ryšio tarp tėvų ir vaikų mokymosi trukmės pasikeitimus posocialistinėje Bulgarijoje. Autoriai remiasi 1995 ir 2001 metų apklausų duomenimis. Abiejų apklausų priemonės buvo panašios, tad duomenys buvo tinkami lyginti tarpusavyje. Tyrimą atliekant buvo skaičiuojamos koreliacijos, atliekamos regresinės analizės.

1995 metais 16–20 metų amžiaus asmenų išsilavinimo pasiekimas gana silpnai koreliavo su savo tėvų išsilavinimu, tačiau jau po penkerių metų šis rodiklis padvigubėjo. Rezultatai parodė, kad papildomi tėvų išsilavinimo metai „suteikia“ vaikams 0,2 metų papildomo išsilavinimo 1995 metais ir 0,5 metų 2001 metais. Išsilavinimo pasiekimas mažėja tų asmenų, kurių tėvų išsilavinimas mažas, ir didėja tų,

kurių tėvai turi kolegijos lygio išsilavinimą (angl. *college-educated*).

Tačiau turime pripažinti, kad toks mobilumo matavimas parodo daugiau švietimo sistemos, ekonomikos, politikos struktūrinius pokyčius. Šiuo atveju kyla esminis klausimas – ką parodo tėvų ir vaikų išsilavinimo skirtumas? Juk neaišku, ar tas išsilavinimo skirtumas darė įtaką respondentų gyvenimams, jei taip, tai kokią.

Iš aptartų neklasinių socialinio mobilumo tyrimų matyti, jog dauguma jų remiasi statuso pasiekimo modeliu. Taip pat pabrėžtina, kad socialinis statusas tyrėjų dažniausiai nustatomas vien pagal respondento užsiėmimą, neįtraukiant kitų statuso komponentų. Taip pat socialinio mobilumo tyrimuose gausu socialinio statuso sąvokos sinonimų – užsiėmimo statusas, socialinė pozicija, socioekonominis statusas, socialinis užsiėmimo statusas. Kadangi kiekvienu atveju statusas matuojamas skirtingai, nelabai galima palyginti gautus rezultatus.

5. Subjektyvus socialinio mobilumo tyrimai

Palyginti mažiau tiriama socialinio mobilumo rūšis yra subjektyvus socialinis mobilumas. Subjektyvus socialinio mobilumo tyrimai socialinį mobilumą parodo per kitą prizmę – atskleidžia, kaip asmenys save vertina ir mato visuomenės socialinės struktūros kontekste, kaip vertina savo socialinę padėtį, palyginti su tėvų socialine padėtimi (tiriant tarpgeneracinį mobilumą) ar su savo ankstesniąja socialine padėtimi (tiriant karjeros mobilumą). Subjektyvus socialinio mobilumo pajautimas ypač svarbus individualiu lygmeniu, nes, kaip žinoma, tokie

sunkiai pamatuojami dalykai kaip pasitenkinimas gyvenimu priklauso ne tik nuo objektyvių, bet ir nuo subjektyvių priežasčių.

Sarah M. C. Kelley ir Claire G. E. Kelley 2009 metais atliko tyrimą, aprėpiantį skirtingas socialinio mobilumo rūšis – objektyvių ir subjektyvių socialinį mobilumą. S. M. C. Kelley ir C. G. E. Kelley teigimu, subjektyvus socialinis mobilumas priklauso ne tik nuo objektyvaus socialinio mobilumo, bet ir nuo išsilavinimo, ekonomikos augimo, šalies BVP ir kitų veiksnių. Tyrimas atliktas, remiantis Tarptautinio socialinio tyrimo 1999–2000 duomenimis (*ISSP 1999/2000 Inequality-III*), kur respondentų buvo prašoma palyginti savo užsiėmimo statusą su tėvo užsiėmimo statusu, kai respondentas buvo paauglys. Pažymėtina, kad šiame tyrime statusas vadinamas užsiėmimo statusu, o ne socialiniu statusu, kaip yra įprasta. Tikriausiai tyrėjai šias sąvokas laiko sinonimiškomis, nes ir kituose tyrimuose, kuriuose remiamasi vien tik respondento užsiėmimu, kalbama apie socialinį statusą. Regresinės analizės būdu buvo siekiama išsiaiškinti, kaip objektyvus socialinis mobilumas veikia subjektyvių mobilumą. Pirmiausia, buvo matuojamas objektyvus mobilumas, o toliau siekiama išsiaiškinti, kaip pats respondentas vertina mobilumą tarp kartų. Taip pat vertinama, kiek subjektyvus socialinis mobilumas turi įtakos subjektyviai socialinei klasei, nuomonei apie darbo užmokesčio teisingumą ir kiek respondentas, jo manymu, turėtų uždirbti.

Matuojant objektyvių mobilumą, užsiėmimai buvo koduojami remiantis Treimano 1977 metų 14 užsiėmimo kategorijų (Treiman 1977). Visa tai buvo išreikšta taškais (kur 0 taškų skiriama ūkių darbininkams, o 100 skiriama

kvalifikuočiausiems specialistams, tokiems kaip gydytojai, akademikai ir pan., – taigi kuo daugiau taškų, tuo aukštesniam socialiniam statusui priklauso užsiėmimo atstovas). Tuomet socialinis mobilumas matuojamas, lyginant tėvo ir respondento socialinius statusus. Į analizę buvo įtrauktas ir BVP augimas – skirtumas tarp esamo BVP apklausos metu ir buvusio tuo metu, kai respondentui buvo 15 metų. Tyrimo buvo vertinami ir kiti rodikliai:

- 1) tėvų išsilavinimas, matuojamas imant motinos ir tėvo mokymosi metų vidurkį;
- 2) respondento išsilavinimas, matuojamas metų, kuriuos respondentas praleido (ir baigė) švietimo sistemoje, skaičiumi;
- 3) šeimos pajamos – tai respondento ir jo sutuoktinio pajamų suma;
- 4) nuosavybė: 1 priskiriamas tiems, kurie turi savo verslą, 0 – tiems, kurie jo neturi;
- 5) vadovavimas darbinėje veikloje: 1 skiriamas tiems, kurie vadovauja, 0 – kurie to nedaro.
- 6) lytis: vyrams priskiriamas 1, moterims – 0;
- 7) santuoka: tiems, kurie šiuo metu yra situokę, priskiriama reikšmė 1, visiems kitiems – 0.

Subjektyvi socialinė klasė matuojama dviem klausimais, į kuriuos atsakydamas asmuo turi įvertinti savo poziciją visuomenėje pagal vertikalią skalę ir pažymėti savo vietą visuomenės klases vaizduojančiame paveiksle. Iš šių dviejų skalių yra apibendrinama ir padaroma viena, kur asmens pozicija matuojama nuo 0 (žemiausia) iki 100 (aukščiausia).

Respondentų atsakymai į klausimą apie tai, ar, jų nuomone, jų *darbo užmokestis yra teisingas*, rikiuojami taip: tie, kurie mano, kad jų darbo užmokestis yra daug mažesnis nei teisingas, įver-

tinami 0; manantieji, kad jų darbo užmokestis šiek tiek mažesnis, įvertinami 50 taškų; kurie mano gaunantys teisingą darbo užmokestį, vertinami 100 taškų. Taip pat respondentų buvo prašoma nurodyti sumą, kiek, jų nuomone, jie turėtų uždirbti.

Subjektyvus socialinis mobilumas – tai respondentų nuomonė apie tai, kaip pasikeitė (jei pasikeitė) jų socialinis statusas (užsiėmimo prasmė), palyginti su tėvo socialiniu statusu, kai respondentas buvo paauglys. Statuso pasikeitimas skaičiuojamas nuo 0 iki 50 ir nuo 50 iki 100. Visi taškai iki 50 rodo socialinį mobilumą žemyn, o per 50 – aukštyn. Tyrimas parodė, jog 7 proc. respondentų mano, kad yra daug žemesnėje pozicijoje nei jų tėvai. 17 proc. vertina savo poziciją kaip žemesnę. 31 proc. mano, kad jų pozicija yra tokia pati kaip tėvų, 33 proc. savo poziciją vertina kaip geresnę, o 13 proc. kaip daug geresnę. Tyrime dalyvavo 30 šalių, tarp jų ir posocialistinės Lenkija, Vengrija, Slovakija, Slovėnija, Latvija, Čekija, Rusija. Visose šiose šalyse vyravo vidurkiai 54–58, tai reiškia, kad respondentai mano, jog jų socialinis statusas yra šiek tiek aukštesnis nei tėvų. Šiuo atžvilgiu nėra didelio skirtumo tarp posocialistinių šalių ir šalių, neturinčių socialistinės praeities.

Svarbiausias tyrimo rezultatas yra tas, kad ryšys tarp objektyvaus ir subjektyvaus socialinio mobilumo nėra labai stiprus. Respondentai, kurių šeimos pajamos didesnės (palyginti su kitų respondentų), dažniau savo statusą vertina kaip aukštesnį už savo tėvų. Tie, kurių tėvų išsilavinimas didelis, mažiau linkę manyti, jog jie buvo socialiai mobilūs į viršų (kaip teigia autoriai, juk tam ir galimybių yra mažiau). Didėjantis BVP turi įtakos respondentų vyrų

geresniai savęs vertinimui, o moterims BVP augimas daro mažesnę įtaką. Svarbu paminėti, kad posocialistinėse šalyse nėra skirtumo tarp lyčių, kaip savo poziciją vertina vyrai ir moterys. Taip gali būti dėl to, kad socialistiniu laikotarpiu moterys buvo įtrauktos į darbo rinką. BVP svarbus todėl, kad, kai šalis auga ekonomiškai, joje žmonės irgi jaučiasi gerinantys savo socialinį statusą. Nenuostabu, kad asmenys, manantys, jog jie pakilo socialinėje struktūroje, mano, kad jiems turėtų būti mokamas didesnis darbo užmokestis.

Susipažinus su klasiniais ir neklasinais posocialistinių šalių socialinio mobilumo tyrimais, derėtų apžvelgti ir Lietuvos situaciją. Ar Lietuvoje socialinis mobilumas tiriamas, kokie metodai tam taikomi?

6. Socialinio mobilumo tyrimai Lietuvoje

Lietuvoje socialinio mobilumo tyrimų nėra daug. 1979 metais Jūratė Galinaitytė, Arvydas Virgilijus Matulionis ir Meilutė Taljūnaitė išleido straipsnių rinkinį „Besimokančio jaunimo socialinių – profesinių orientacijų formavimas“, kuriame jau yra aiškiai įvardyta, kad socialinį profesinį pasirinkimą lemia ir šeimos charakteristikos, tokios kaip klasinė, tėvų profesija, jų išsimokslinimas, o tai reiškia, kad tėvų socialinė ekonominė padėtis visuomenėje turi įtakos vaiko socialinei ekonominei padėčiai (juk nuo profesijos pasirinkimo daugiausia ir priklauso socialinis ekonominis statusas). A. V. Matulionis ir M. Taljūnaitė gali būti laikomi Lietuvos socialinio mobilumo tyrimų pradininkais, jie įdėjo nemažą indėlį į šių tyrimų sritį (Matulionis 1980, 1983a, 1983b, 1983c, 1985, 1990 ir kiti

darbai; Taljūnaitė 1979, 1990 ir kiti darbai; Titma ir Taljūnaitė 1984). Taip pat tuo metu apginta nemažai disertacijų apie darbininkų, kolūkiečių klases ir inteligentiją⁴.

Įdomią socialinio mobilumo analizę pateikė Jonas Mardosa straipsnyje „Lietuvos TSR kaimo gyventojų išsilavinimas ir socialinis mobilumas“, paskelbtame 1988 metų *Lietuvos istorijos metraštyje* (Mardosa 1988). Autorius eina tokia pat kaip ir kiti to meto užsienio šalių socialinio mobilumo tyrėjai kryptimi: remdamasis savo tyrimo ir kitais statistiniais duomenimis, siekia išsiaiškinti Lietuvos TSR kaimo gyventojų išsilavinimo kaitos tendencijas, palyginti respondentų ir jų tėvų socialinę padėtį. Tyrimas buvo atliktas 1980–1983 metais, apklausti Alytaus, Plungės, Panevėžio bei Švenčionių rajonų gyventojai. Tačiau iki galo nėra aišku, kokia buvo tyrimo generalinė visuma ir kaip apskaičiuota tyrimo imtis. J. Mardosa paaiškina tik tiek, kad „reikalingą apklausti respondentų skaičių apskaičiavome iš apylinkių ūkinių knygų surinkę duomenis apie įvairaus dydžio kaimų gyventojų socialinę demografinę struktūrą. Respondentus atrinkome atsitiktinai, jų pavardes išrašėme iš ūkinių knygų pagal tokias socialines profesines grupes...“ (Mardosa 1988; 91–92).

J. Mardosa socialines profesines grupes skirsto remdamasis jau anksčiau minėto sovietų sociologo J. Arutiuniano 1966 metais suformuluotais metodologiniais skirstymo į socialines profesines grupes principais – pagal respondento atliekamo darbo pobūdį, turinį ir išsilavinimą. Skiriamos aštuonios socialinės profesinės grupės: 1) aukščiausios grandies va-

dovai, 2) aukščiausios kvalifikacijos specialistai, 3) vidurinės grandies vadovai, 4) vidurinės kvalifikacijos specialistai, 5) tarnautojai, 6) asmenys, dirbantys labai kvalifikuotą fizikinę (industrinį) darbą – mechanizatoriai, 7) asmenys, dirbantys kvalifikuotą fizikinę neindustrinį darbą, 8) asmenys, dirbantys nekvalifikuotą fizikinę (rankų) darbą. Penkios pirmosios grupės apima protinį darbą, likusios trys – fizikinį darbą.

Dėl skirtingo profesinių grupių dydžio apklaustas skirtingas kiekvienos profesinės grupės respondentų kiekis – 50 proc. aukščiausios grandies vadovų ir aukščiausios kvalifikacijos specialistų, 20 proc. vidurinės grandies vadovų ir vidurinės kvalifikacijos specialistų, 25 proc. tarnautojų, 10 proc. mechanizatorių, 20 proc. dirbančių kvalifikuotą fizikinę (neindustrinį) darbą, po 5 proc. dirbančių nekvalifikuotą fizikinį darbą, pensininkų ir namų šeimininkų. Tačiau J. Mardosa nepateikia paaiškinimo, kaip buvo apskaičiuota, kiek respondentų iš kurios socialinės profesinės grupės reikia apklausti. Iš viso buvo apklausti 2 054 respondentai. Respondentams apklausti buvo naudojamas standartizuotas interviu.

Pirmiausia buvo tiriamas respondentų ir jų tėvų išsilavinimas. Tai buvo daroma apskaičiuojant respondentų, jų mamų ir tėvų mokymosi trukmės vidurkį pagal anksčiau išskirtas profesines grupes. Taip pat respondentai padalyti į amžiaus grupes (18–19, 20–24, 25–29, 30–39, 40–49, 50–59, 60 metų ir vyresni). Nustatyta, jog „kuo mažiau kvalifikuotą darbą dirba ir kuo vyresni yra respondentai, tuo mažesnis ir jų tėvų mokymosi trukmės vidurkis“ (Mardosa 1988;

⁴ Apžvalgą iš šiuolaikinės retrospektyvos žr. Raškauskas 2008.

96). Taip pat aptikta, kad visų socialinių profesinių grupių respondentų tėvų išsilavinimas yra didesnis nei motinų. Teigiama, kad kiekviena socialinė profesinė grupė turi savo išsilavinimo ribą: inteligentija – aukštąjį ir specialųjį vidurinį išsilavinimą, tarnautojai – vidurinį, mechanizatoriai – aštuonmetį, o dirbantys mažai kvalifikuotą ar visai nekvalifikuotą fizinį darbą yra baigę tik pradinę mokyklą (Mardosa 1988). Respondentų ir jų tėvų išsilavinimo trukmės palyginimo rezultatai nestebina – nustatyta, jog didžiausia išsilavinimo trukmė yra jauniausios kaimo gyventojų kartos, o visų profesinių grupių respondentų išsilavinimo trukmė yra didesnė nei jų tėvų. Tai galima paaiškinti švietimo plėtra socialistiniu laikotarpiu, kai išsilavinimas tapo labiau prieinamas.

Toliau autorius pagal profesines grupes matavo socialinį mobilumą kartų viduje. Verta pasakyti, kad autorius respondentų profesinę grupę tapatino su asmens socialiniu statusu. Autorius tvirtino, jog išsilavinimas asmenims suteikia galimybę pakilti į aukštesnę socialinę ekonominę grupę. Daroma išvada, kad daugumos socialinių profesinių grupių atstovų socialinis statusas pakilo. Nepakilo (nepasikeitė ar sumažėjo) tik absoliučiai visų asmenų, dirbančių nekvalifikuotą fizinį (rankų) darbą, statusas.

Kalbant apie socialinį mobilumą tarp kartų pastebėta, kad „beveik visų grupių atstovų vaikų socialinis statusas aukštesnis. Nepakilo tik dalies dažniausiai žemesnės kvalifikacijos ir absoliučios daugumos nekvalifikuotą fizinį darbą dirbančių žmonių statusas“ (Mardosa 1988; 99). Tai, kad vaikai pakilo socialinio statuso prasme, palyginti su savo tėvais, autorius aiškina tuo, jog tėvai augo ikitarybiniais laikais ir neturėjo

galimybės siekti išsilavinimo, o ir didesnio kvalifikuoto darbo poreikio tuomet kaimuose nebuvo. Nors tik vienos – nekvalifikuotą fizinį darbą dirbančiųjų – grupės atstovų socialinis statusas nepakilo, autorius teigia, kad šios grupės kaimuose yra daugiausia, todėl ji sudaro net 67,3 proc. apklaustųjų.

Ši J. Mardosos analizė daug pasako apie tuometinę kaimo visuomenę, tačiau verta pažymėti, kad tyrimas apima tik kai kurių rajonų kaimo gyventojus. Dėl neaiškaus imties sudarymo nėra galimybės rezultatus apibendrinti plačiau. Šiame tyrime autorius analizavo abi socialinio mobilumo rūšis – socialinį mobilumą tarp kartų ir socialinį mobilumą kartos viduje, o tai darė pasitelkdamas respondentų skirstymą į profesines grupes.

Panašių socialinio mobilumo analizių, artimesnių dabartiniams laikams, rasti nepavyko. Tačiau, ši tema, nors ir aktuali, mokslininkų tyrėjų yra apleista. Tačiau Lietuvos sociologai daug dėmesio skiria vienam iš svarbiausių socialinio mobilumo veiksnių – švietimui ir socialiniam teisingumui švietimo sistemoje.

Ieškant posocialistinės Lietuvos laikotarpio socialinio mobilumo tyrimų, sudomina Onos Monkevičienės tyrimas, kurio rezultatus autorė paskelbė straipsnyje „Socialinis mobilumas: aukšto ir žemo socialinio statuso šeimose augančių vaikų laimėjimai“ (2005). Autorė teigia, kad, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, dėl susiklosčiusios situacijos visuomenėje padidėjo tiek vertikalusis, tiek horizontalusis socialinis mobilumas. O. Monkevičienės atliktame tyrime dalyvavo 402 vaikai iš aukšto socialinio statuso ir skurstančių šeimų. Tačiau atranka ir tyrimo eiga plačiau neaprašytos – neaišku,

kaip statusas buvo įvertintas ir tyrimui atrinkti vaikai. Tyrimo metu buvo vertinamos vaikų turimos kompetencijos. Šiame tyrime paaiškėjo, kad aukšto ir žemo socialinio sluoksnio šeimose skiriasi vaikų kompetencijos, pedagoginė ir kultūrinė aplinka, tėvų vaidmuo. Padaryta išvada, jog „aukšto socialinio statuso šeimos pačios atlieka ugdytojo vaidmenį, padeda vaikui perimti šeimos vertybes, tėvo vaidmuo vaiko auginime svarbus taip pat kaip motinos“ (Monkevičienė 2005; 73). Šis tyrimas patvirtina, kad tėvų socialinė ekonominė kilmė daro įtaką vaikų pasiekimams. Nors O. Monkevičienė straipsnyje teoriškai aprašo socialinio mobilumo tendencijas, švietimo bei šeimos svarbą asmens socialiniam mobilumui, galima daryti išvadą, jog tiriamoji straipsnio dalis vis dėlto yra ne apie socialinį mobilumą, o apie socialinės nelygybės pasekmes.

Socialinės nelygybės ir socialinio teisingumo švietime analizių tarp Lietuvos mokslininkų darbų galima rasti ir daugiau (Mikutavičienė 2009; Purvaneckienė ir Čiužaitė 2010; Žalimienė et al. 2011; Iljina ir Purvaneckienė 2012). Visos šios analizės rodo, kad švietimo sistemoje egzistuoja socialinė nelygybė, o tai gali turėti įtakos ir socialinio mobilumo reiškiniui visuomenėje.

Anna Lipnevič savo straipsnyje (2013) ir disertacijoje (2015) analizuoja gydytojų profesinės grupės mobilumą transnacionalinėje socialinėje erdvėje, pabrėždama ir gydytojų socialinio mobilumo klausimą transnacionaliniame kontekste. Šiuose darbuose kalbama apie gydytojų karjeros mobilumą, siejamą su migracija į kitas valstybes. A. Lipnevič į socialinį mobilumą transnacionaliniame kontekste žvelgia per statuso pasiekimo prizmę, derindama kiekybinį

ir kokybinį tyrimo metodus (tai yra naujas būdas pažvelgti į socialinio mobilumo reiškinių, nes socialinio mobilumo tyrimai daugiausia atliekami kiekybiniais metodais). Atlikusi tyrimus autorė padarė išvadą, jog Lietuvos gydytojams emigracija suteikia spartesnio socialinio kilimo galimybes.

Taigi, atlikus literatūros apie socialinį mobilumą Lietuvoje analizę paaiškėjo, kad socialinis mobilumas buvo daugiau tyrinėjamas socialistiniu Lietuvos istorijos laikotarpiu (Matulionis 1980, 1983a, 1983b, 1983c, 1985, 1990 ir kiti darbai; Taljūnaitė 1979, 1990 ir kiti darbai; Titma ir Taljūnaitė 1984; Mardosa 1988). Galima sakyti, jog posocialistinėje Lietuvoje socialinis mobilumas nebuvo tirtas, tiriami tik atskiri veiksniai, darantys įtaką socialiniam mobilumui – švietimas, socialinis teisingumas, profesinis pasirinkimas. Todėl neturime nei tarpgeneracinio, nei karjeros mobilumo Lietuvoje vaizdo. Kadangi Lietuvoje nėra vykdomi tiksliniai tęstiniai socialinės struktūros tyrimai (kaip Lenkijos tęstinis tyrimas (lenk. *Polskie Badanie Panelowe*), nuo 1988 metų vykdomas kas penkeri metai (Słomczyński et al. 2015)), Lietuvos sociologai galėtų pasinaudoti užsienio mokslininkų praktika ir mobilumo tyrimus atlikti remdamiesi Europos socialinio tyrimo duomenimis.

Išvados

1. Socialinis mobilumas – tai individo judėjimas iš vienos visuomenės socialinės pozicijos į kitą. Dažniau analizuojamas vertikalusis socialinis mobilumas, kai individo padėtis socialinėje hierarchijoje keičiasi vertikaliaja kryptimi – aukštyn arba žemyn. Horizon-

- talusis socialinis mobilumas yra individo judėjimas iš vienos grupės į kitą nekeičiant vertikalios socialinės pozicijos lygio. Skiriamos dar dvi svarbios socialinio mobilumo rūšys – socialinis mobilumas tarp kartų (intergeneracinis) ir socialinis mobilumas kartos viduje (intrageneracinis, kitaip karjeros mobilumas).
2. Siekiant atskirti socialinį mobilumą, kurį lemia visuomenės socialinės struktūros pokyčiai, ir „grynąjį“ socialinį mobilumą, kurio mastas priklauso nuo barjerų, vieną nuo kitos skiriančių socialines grupes, aukščio ar pralaidumo, matuojamas absoliutus ir santykinis socialinis mobilumas. Absoliutus socialinis mobilumas reiškia mobilumą dėl pokyčių pačiose socialinėse struktūrose (socialinių grupių pobūdžio ir dydžio pokyčių), o santykinis socialinis mobilumas reiškia individų galimybes pasiekti tam tikrą socialinę poziciją nepaisant jų socialinės ekonominės kilmės.
 3. Socialinio mobilumo tyrimo būdai skiriasi – priklauso nuo visuomenės socialinės struktūros sampratos, kuria vadovaujasi jo tyrėjai. Socialinį mobilumą galima suprasti kaip klasinės priklausomybės pasikeitimą (remiantis klasiniu visuomenės socialinės struktūros modeliu), arba kaip aukštesnio ar žemesnio socialinio statuso įgijimą (remiantis viena ar kita socialinės stratifikacijos koncepcija, išskiriančia vieną ar daugiau kontinualių visuomenės hierarchinio susilauksniavimo dimensijų). Bene dažniausiai naudojamas socialinio statuso pasiekimo modelis, besiremiantis neklasine stratifikacine visuomenės struktūros samprata.
- Nors šiame modelyje operuojama keliais kintamaisiais (socialinė kilmė, išsilavinimas, profesija, pajamos), ši modelį naudojantys tyrėjai ypatingą reikšmę teikia profesijai ir socialinį statusą dažniausiai tapatina su profesiniu statusu.
4. Nors socialistinėse šalyse buvo vykdomi platus empiriniai socialinio mobilumo tyrimai, pagrindinė jų problema buvo fragmentiškumas. Juose daugiausia dėmesio skiriama socialinio mobilumo aukštyn reiškiniams, susijusiems su visuomenės struktūriniais pasikeitimais dėl „socializmo statybos“ laikotarpiu vykusios industrializacijos ir urbanizacijos, bei sparčia švietimo sistemos plėtra.
 5. Analizuojant socialinio mobilumo posocialistinėse šalyse tyrimus, išskirti du jų tipai. Vienuose lyginamas socialinis mobilumas posocialistinėse ir Vakarų šalyse. Kituose lyginamas socialinis mobilumas socialistiniu ir posocialistiniu laikotarpiais. Kadangi nuo socializmo žlugimo tyrimų sąlyginai praėjo ne tiek daug laiko, respondentai dažniausiai skirstomi į amžiaus grupes – tam, kad būtų išryškinti mobilumo skirtumai tarp vyresniųjų, kurie daugiau laiko gyveno socializmo sąlygomis, ir jaunesniųjų, kurie daugiau gyveno kapitalizmo restauracijos laikotarpiu.
 6. Autoriai, besiremiantys klasiniu socialinio mobilumo analizės modeliu ir naudodami EGP klasių schemą, kiekvienas savaip ją modifikuoja ir supaprastina, į klases respondentus suskirsto remdamiesi vien jų užsiėmimu. Tai sukelia problemų siekiant palyginti kelių skirtingų tyrimų rezultatus –

tokiu atveju palyginamumas sunkiai įmanomas. Naudojant statuso pasiekimo modelį, statusas taip pat dažniausiai vertinamas tik pagal respondento užsiėmimą. Dar viena problema išryškėja, kai siekiama suprasti, ką reiškia nustatytas socialinis mobilumas – dauguma atvejų tiriamas tik absoliutus socialinis mobilumas, o tai reiškia, kad tiriama tik struktūriniai visuomenėje vykstantys pokyčiai. Dažnai santykinis arba grynasis socialinis mobilumas nematuojamas, o tai reiškia, jog socialinio mobilumo tyrimas praranda pagrindinę savo reikšmę.

7. Lietuvoje socialinis mobilumas labiau tirtas sovietiniu nei posovietiniu istoriniu laikotarpiu (Matulionis 1980, 1983a, 1983b, 1983c, 1985, 1990 ir kiti darbai; Taljūnaitė 1979, 1990 ir kiti darbai; Titma ir Taljūnaitė 1984; Mardosa 1988). Iš posovietinio laikotarpio pavyko rasti tik 2015 metų Annos Lipnevič disertaciją, kurioje ji

nagrinėja iki to Lietuvos mokslininkų beveik neanalizuotą temą – socialinį mobilumą tarptautinėje erdvėje. Tačiau jos tyrimas apsiriboja viena vienintele profesine grupe ir neleidžia padaryti jokių išvadų apie posocialistinio mobilumo pobūdį visos Lietuvos visuomenės mastu, o tai yra klasikinis socialinio mobilumo tyrimų tikslas. Kadangi nuo nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais neaptikta nė viena platesnė socialinio mobilumo Lietuvoje analizė, galima daryti išvadą, kad šią tyrimų sritį mūsų šalies sociologai yra visiškai apleidę.

8. Daugelis socialinio mobilumo tyrimų, ypač kai lyginamas socialinis mobilumas keliose šalyse, remiasi Tarptautinio socialinio tyrimo programos (ISSP) ir Europos socialinio tyrimo (ESS) duomenimis. Taigi, šių tyrimų duomenys yra perspektyviausias šaltinis atlikti socialinio mobilumo tyrimus posocialistinėje Lietuvoje.

LITERATŪRA

Abrantes, Pedro and Abrantes, Manuel. 2014. „Gendering Social Mobility: A Comparative Perspective on the Nexus of Education and Class Across Europe“, *Gender and Education* 26 (4): 377–396.

Blanden, Jo. 2009. *How Much Can We Learn from International Comparisons of Intergenerational Mobility?* London: Centre for the Economics of Education, School of Economics.

Blanden, Jo. 2013. „Cross-national Rankings of Intergenerational Mobility: A Comparison of Approaches from Economics and Sociology“, *Journal of Economic Surveys* 27 (1): 38–73.

Blau, Peter M. and Duncan Otis D. 1967. *The American Occupational Structure*. New York: Wiley.

Boguszak, Marek. 1990. „Transition to Social-

ism and Intergenerational Class Mobility“, *International Journal of Sociology* 19 (4): 83–110

Breen, Richard and Jonsson, Jan O. 2005. „Inequality of Opportunity in Comparative Perspective: Recent Research on Educational Attainment and Social Mobility“, *Annual Review of Sociology*. 31: 223–243.

Breen, Richard. 2004. *Social Mobility in Europe*. Oxford: Oxford University Press.

Curtis, Josh. 2015. „Social Mobility and Class Identity: The Role of Economic Conditions in 33 Societies, 1999–2009“, *European Sociological Review*: 1–14.

Dobson, Richard B. 1977. „Mobility and Stratification in the Soviet Union“, *Annual Review of Sociology* 3: 297–329.

- Duru-Bellat, Marie and Kieffer, Annick. 2008. „Objective/Subjective: The Two Facets of Social Mobility“, *Sociologie du travail*: 50S e1–e18.
- Erikson, Robert and Goldthorpe, John H. 1992. *The Constant Flux, a Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Ermisch, John and Francesconi, Marco. 2002. *Intergenerational Mobility in Britain: New Evidence from the Bhps*. United Kingdom: Institute for Social and Economic Research, University of Essex.
- Galinaitytė, Jūratė, Matulionis, Arvydas Virgilijus ir Taljūnaitė, Meilutė. 1979. *Besimokančio jaunimo socialinių – profesinių orientacijų formavimas*. Vilnius.
- Giddens, Anthony. 2005. *Sociologija*. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“.
- Gužinskas, Liutauras. 2009. „Pokomunistinės valstybės raida Europos Sąjungoje: užtikrinta ateitis ar spąstai?“, *Politologija* 4 (56): 127–152.
- Helemäe, Jelena and Saar, Ellu. 2012. „Estonia – Highly Unequal but Classless?“, *Studies of Transition States and Societies* Vol. 4 / Issue 2: 49–58.
- Hertz, Tom, Meurs, Mieke, and Selcuk, Sibel. 2008. „The Decline in Intergenerational Mobility in Post-Socialism: Evidence from the Bulgarian Case“, *World Development* 37 (3): 739–752.
- Hertz, Tom, Selcuk, Sibel, Jayasundera, Tamara, Piraino, Patrizio, Smith, Nicole, and Verashchagina, Alina. 2007. „The Inheritance of Educational Inequality: International Comparisons and Fifty-Year Trends“, *The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy* Vol. 7, Issue 2 (Advances), Article 10.
- Ilijina, Olga ir Purvaneckienė, Giedrė. 2012. „Mokinių socialinės padėties ir profesinių siekių sąsaja“, *Acta Paedagogica Vilnensia* 28: 49–61.
- Yaish, Meir and Andersen, Robert. 2012. „Social Mobility in 20 Modern Societies: The Role of Economic and Political Context“, *Social Science Research* 41: 527–538.
- Kelley, S.M.C. and Kelley, C.G.E. 2009. „Subjective Social Mobility: Data from 30 Nation“ in M. Haller, R. Jowell, T. Smith (eds.) *Charting the Globe: The International Social Survey Programme 1984–2009*. London: Routledge.
- Lipnevič, Anna. 2013. „Gydytojų socialinis mobilumas transnacionalinėje socialinėje erdvėje“, *Filosofija. Sociologija* 24 (2): 71–81.
- Lipnevič, Anna. 2015. *Lietuvos gydytojų mobilumas transnacionalinėje socialinėje erdvėje*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Lippényi, Z., Maas, I., and van Leeuwen, M.H.D. 2013. „Intergenerational Class Mobility in Hungary Between 1865 and 1950: Testing Models of Change in Social Openness“, *Research in Social Stratification and Mobility* 33: 40–55.
- Lui, Li. 2014. „A Comparative Study of Intergenerational Mobility Shanghai and St. Petersburg“, *Russian Social Science Review* 55 (4): 4–15.
- Mardosa, Jonas. 1988. „Lietuvos TSR kaimo gyventojų išsilavinimas ir socialinis mobilumas“ in *Lietuvos istorijos metraštis* 1988 m. Vilnius.
- Matějů, Petr and Lim, Nelson. 1995. „Who Has Gotten Ahead after the Fall of Communism?“, *Czech Sociological Review* 3 (2): 117–136.
- Matulionis, Arvydas Virgilijus. 1980. „Respublikos kaimo jaunimo socialinių-profesinių orientacijų formavimasis“ in *Aktualios jaunimo pasaulėžiūros formavimo problemos*. Konferencijos medžiaga. Vilnius.
- Matulionis, Arvydas Virgilijus. 1983a. „Jaunimo socialinės ir profesinės orientacijos“ in A. Matulionis et al. (eds.) *Miesto socialinė raida: dabartis ir problemos*. Vilnius.
- Matulionis, Arvydas Virgilijus (ats. red.). 1983b. *Kelio pradžia*. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija, Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas.
- Matulionis, Arvydas Virgilijus (ats. red.). 1985. *Jaunimo gyvenimo orientacijos*. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademija, Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, Jaunimo sociologijos skyrius.
- Matulionis, Arvydas Virgilijus. 1990. „Jaunimo išsilavinimo kelias po vidurinio išsilavinimo įgijimo (pagal gyvenimo nuostatų longitudinalinio tyrimo duomenis)“ in *Sociological Researches in the Baltic States*. Vilnius: 247–256.
- Mikutavičienė, Inga. 2009. *Švietimo ir socialinės nelygybės sąveikos fenomenas: Lietuvos kontekstas*,

daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Monkevičienė, Ona. 2005. „Socialinis mobilumas: aukšto ir žemo socialinio statuso šeimose augančių vaikų laimėjimai“, *Pedagogika* 80: 69–75

Morkevičius, Vaidas ir Norkus, Zenonas. 2012. „Šiuolaikinės Lietuvos klasinė struktūra: neovėberiška analizė“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2 (31): 75–152.

Purvanekienė, Giedrė ir Čiužaitė, Giedrė. 2010. „Švietimo reformos ir teisingumas“, *Acta Paedagogica Vilnensia* 25: 85–99.

Radice, Hugo. 2009. „The Idea of Socialism: From 1968 to the Present-day Crisis“, *Antipode* 41 (S1): 27–49.

Raškauskas, Kęstutis. 2008. „Sovietinės Lietuvos inteligentija: savivokos konstravimas“, *Darbai ir dienos* Nr. 49: 95–150.

Roberts, K., Fagan, C., Tarkhishvili, L., Ivashchenko, E., and Abidekian, A. 2000. „Employment and Social Mobility: Evidence from Armenia, Georgija and Ukraine in the 1990s“, *European Journal of Education* 35 (1): 125–136.

Shkaratan, O. I. and Iastrebov, G. A. 2012. „A Comparative Analysis of the Processes of Social Mobility in the USSR and in Today's Russia“, *Russian Education and Society* 54 (5): 24–64.

Ślōmczyński, Kazimierz M., Tomescu Dubrow, Irina, and Kjerulf Dubrow, Joshua. 2015. „Changes in Social Structure, Class, and Stratification: The Polish Panel Survey (POLPAN)“, *Research & Methods* 24: 19–37.

Sorokin, Pitrim A. 1959. *Social and Cultural Mobility*. Illinois: The Free Press of Glencoe.

Taljūnaitė, Meilutė. 1990. „The Role of Profession“ in A. Matulionis (ed.) *Sociological Researches in the Baltic States*. Vilnius: 63–71.

Titma, Mik, Tuma, Nancy Brandon, and Roosma, Kadi. 2003. „Education as a Factor in

Intergenerational Mobility in Soviet Society“, *European Sociological Review* 19 (3): 281–297.

Titma, Mik and Roots, Ave. 2006. „Intragenerational Mobility in Successor States of The Ussr“, *European Societies*, 8 (4): 493–526.

Treiman, Donald J. 1977. *Occupational Prestige in Comparative Perspective*, United States of America: Academic Press.

Treiman, Donald J. and Ganzeboom, Harry H. G. 2000. „The Fourth Generation of Comparative Stratification Research“ in Stella Quah and Arnaud Sales (eds.) *The International Handbook of Sociology*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Tufiş, Paula Andrea. 2010. „Status Attainment in the Post-communist Transition in Central and Eastern Europe“, *Calitatea Vieții* xxi (3–4): 321–350.

Zagórski, Krzysztof. 1977. „Transformations of Social Structure and Social Mobility in Poland“, *International Journal of Sociology* 7 (3/4), Class Structure & Social Mobility in Poland (Fall, 1977 – Winter, 1978): 61–80.

Žalimienė, Laimutė, Lazutka, Romas, Skučienė, Daiva Aidukaitė, Jolanta, Kazakevičiūtė, Jolita, Navickė, Jekaterina ir Ivaškaitė-Tamošiūnė, Vīginta. 2011. *Socialinis teisingumas švietime: teorinė samprata ir praktinis vertinimas*. Vilnius: Švietimo argūpinimo centras.

Матулёнис, Арвидас А. 1983с. *Включение молодежи в социальную структуру (на материале социологических исследований в Литовской ССР)*. Вильнюс: Минтис.

Тальюнайте, Мейлуте. 1979. «Престиж профессий, требующих высшего образования, в сознании студентов», *Социальная характеристика новых отрядов интеллигенции*. Вильнюс.

Титма, Мик Х., и Тальюнайте, Мейлуте Й. 1984. *Престиж профессий (социологический анализ)*. Вильнюс: Минтис.

ABSTRACT**SOCIAL MOBILITY IN POST-SOCIALIST COUNTRIES: STATE OF THE ART
AND TOPICAL RESEARCH ISSUES**

The purpose of this article is to provide an analytical review of the research of social mobility in post-socialist countries. The first section introduces the concept of social mobility and describes certain social mobility measurement techniques based on different models of social structure. In the second section of the article, we outline the features of social mobility research pertaining to the socialist period. Further, social mobility studies are grouped according to an application of different social structure models into class and non-class (status attainment) approaches. The third part of the article analyses the inter-class social mobility studies, with an emphasis on class schemes applied and the distinction between absolute and relative social mobility. The fourth section presents the research, relying on the status attainment model, highlighting the characteristic features and limitations of this methodology of the research on social mobility. In the fifth part of the article, we discuss the less common type of social mobility studies – subjective social mobility research. The final section provides an overview of social mobility research in Lithuania, discussing the social mobility studies both in socialist and post-socialist Lithuania.

Sociologijos katedra
Filosofijos fakultetas
Vilniaus universitetas
El. paštas: dovile.sliuzaitė@gmail.com